

تأثیر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران

یونس خزلی^۱

چکیده:

از سال ۱۹۴۷ میلادی و پس از تقسیم استعماری شبه‌قاره، کشوری به نام «پاکستان» جایگزین همسایه قبلی شرق ایران یعنی هند شد. شناخت سیاست داخلی و خارجی پاکستان به همسایگان اصلی آن؛ یعنی ایران، افغانستان و هند گره خورده است. برای درک صحیح روابط این کشور با همسایگانش، ابتدا باید جست‌وجویی در هفت دهه استقلال این کشور داشته باشیم. در همین مدت‌زمان کم، این کشور با گرفتاری‌های داخلی و خارجی زیادی مواجه بوده است. بحران کشمیر، استقلال بنگلادش، مشکلات حل‌نشده با افغانستان و هند و کودتاهای متعدد نظامیان، پیچیدگی‌های قومی، اقتصاد ورشکسته و ضعف در نهادهای سیاسی و مردم‌سالاری، حاکی از پیچیدگی وضعیت این کشور دارد که شناخت آن را دشوار می‌کند. در بین سه همسایه پیش‌فته این کشور، ایران بیشترین ارتباط را با این کشور دارد؛ از این رو تحولات جغرافیای سیاسی این کشور بر ج.ا.ا. و به تبع آن در سیاست دفاعی کشور تأثیرگذار خواهد بود. در این پژوهش با رویکرد سیاست دفاعی ج.ا.ا.، با روش کمی و پیمایشی و با فن پرسش‌نامه محقق‌ساخته که روایی و پایایی آن تأیید گردیده، تأثیر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا. مورد بررسی قرار گرفته است. پرسش مه در اختیار جامعه آماری به تعداد ۱۰۳ نفر و شامل صاحب‌نظران این حوزه در وزارت امور خارجه، نیروهای مسلح و تعدادی از استادان دانشگاه قرار گرفت. داده‌های توصیفی با استفاده از نرم‌افزار SPSS، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج حاصل نشان‌داد مهم‌ترین عوامل سیاسی کشور پاکستان که در تدوین سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران مؤثر است، عبارتند از: «ساختار سیاست خارجی، روابط دوجانبه خارجی، تعداد کودتا، وضعیت انتخابات، نظام سیاسی حکومت، احزاب و گروه‌های سیاسی، اقلیت‌های قومی و مذهبی، قاچاق کالا و مواد مخدر و...».

کلیدواژه: جغرافیای سیاسی، سیاست‌های دفاعی، عوامل سیاسی، پاکستان، جمهوری اسلامی ایران

جستار گشایی

بدون شناخت محیط پیرامونی و معادلات حاکم بر آن، دستیابی به اهداف و منافع ملی غیرممکن و در صورت امکان مستلزم سعی و خطای بسیار، ائتلاف منابع و هزینه‌های سنگین و احتمالاً جبران‌ناپذیر خواهد بود. امروزه قدرت‌های بزرگ با سطح بازی فرمانطقه‌ای نیز علاوه بر شناسایی توانایی‌ها و آسیب‌پذیری‌های سایر کشورها در سطح بین‌الملل از توجه به همسایگان خویش نیز غافل نیستند.

مهم‌ترین دغدغه دولت‌ها تلاش برای حفظ امنیت و مقابله با تهدیدات متنوعی است که حیات و بقا و یا توسعه را به مخاطره انداخته است؛ از این‌رو تقویت مؤلفه‌های قدرت درونی و ارتقای بنیه دفاعی از اهم اولویت‌های سیاست‌گذاری دولت‌ها است. سیاست دفاعی در هر دولت، برنامه جامع و مشی کلان عملیاتی در جهت تحقق چنین اهدافی است. تجربه چهار دهه اخیر نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران به‌واسطه موقعیت ممتاز جغرافیای سیاسی و نیز مختصات سیاسی و ایدئولوژیکی انقلاب اسلامی و نظام سیاسی آن با طیف وسیعی از تهدیدات سخت و نرم روبه‌رو بوده و از این جهت نیازمند تدوین سیاست دفاعی متناسب با وضعیت جغرافیایی و مبانی، ارزش‌ها و اهداف راهبردی و متغیرهای محیطی و فرا محیطی تأثیرگذار بوده است (قیصری، ۱۳۹۵: ۵۷). از طرفی کشور پاکستان علاوه بر تقارن جغرافیایی، داری تقارن فرهنگی و قومی (دو بلوچستان) با جمهوری اسلامی ایران است. شناخت و درک متغیرهای جغرافیای سیاسی همسایگان، به‌عنوان یک کد جغرافیای سیاسی، امری ضروری است. از این‌رو جمهوری اسلامی ایران برای اینکه بتواند بر چالش‌ها و رقابت‌های ناسازگار جغرافیای سیاسی را به همکاری تبدیل کند؛ نخست، نیازمند مطالعه دقیق جغرافیای سیاسی کشورهای همسایه و شناخت آن‌ها هستند (محمدی، ۱۳۹۵: ۱۳۰). کشور پاکستان علاوه بر تقارن جغرافیایی، داری تقارن فرهنگی و قومی (دو بلوچستان) با جمهوری اسلامی ایران است. این کشور با داشتن حدود ۹۳۰ کیلومتر مرز مشترک با ایران دارای طیفی از مشکلات داخلی نظیر اقتصاد ورشکسته و بیمار، افراطی‌گری، فقدان دموکراسی، تجمع قدرت در دست ارتش و ژنرال‌ها، نفوذ بیش‌ازاندازه گروه‌ها و احزاب اسلامی، خسارات ناشی از حوادث طبیعی، فساد اداری و غیره (محمدی، ۱۳۸۸: ۱۳۹۴). توان تأثیرگذاری بالایی بر همسایگان و از جمله ایران دارد. بررسی‌های گوناگون نشان از این واقعیت است که پاکستان در بعد خارجی با تمامی همسایگان خود (جز چین) در تنش است. چندین جنگ با هند بر سر مسئله حاکمیت بر سر کشمیر، تلاش همیشگی برای نفوذ در افغانستان جهت فائق آمدن بر بحران قومی - قبیله‌ای پشتون‌ها؛ تنش‌های ایدئولوژیک، تنش‌های مرزی، چالش‌های قومی و ... با ایران (اطاعت و احمدی، ۱۳۹۴: ۲).

در این پژوهش محقق تلاش دارد تا تأثر تحولات سیاسی پاکستان را بر سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران به‌طور جامع شناسایی و مؤلفه‌های اصلی مؤثر آن را در ابعاد: ساختار نظام سیاسی، احزاب

سیاسی، اقلیت‌های قومی، قاچاق کالا و مواد مخدر، روابط دوجانبه خارجی، تعداد کودتاهای پاکستان، وضعیت انتخابات وضعیت پناهندگان و تأثیر آن بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا را مورد مذاقه قرار دهد. درواقع مسئله اصلی پژوهش حاضر مشخص نبودن ابعاد و میزان تأثیر هریک مؤلفه‌های تحولات سیاسی پاکستان مؤثر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است. سؤال اصلی پژوهش در این مقاله این است که «تأثیر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا کدامند؟» و محقق به دنبال شناسایی

وزن هریک از این مؤلفه‌ها در سیاست‌های دفاعی کشور به شرح زیر است:

ساختار نظام سیاسی کشور پاکستان به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟
احزاب و گروه‌های سیاسی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

اقلیت‌های قومی و مذهبی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

قاچاق کالا و مواد مخدر کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

روابط دوجانبه خارجی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

تعداد کودتاهای کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

وضعیت انتخابات کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

وضعیت پناهندگان کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارد؟

نظر به اهمیت موضوع، محقق با بهره‌گیری از روش تحلیل مؤلفه اصلی^۱، مؤلفه‌های کلیدی تأثیر تحولات سیاسی پاکستان را بر سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران را استخراج، تبیین و میزان تأثیر آن‌ها را محاسبه خواهد نمود.

با توجه به شرح پیش گفته؛ اهمیت این تحقیق این است که بررسی عوامل سیاسی این کشور می‌تواند در اتخاذ سیاست‌های دفاعی کشور در حوزه‌های سیاست‌های دفاعی کشور جمهوری اسلامی ایران سودمند باشد و برای کاستن از حوادث احتمالی در آینده، در حوزه‌های مختلف سیاسی به مسئولان در حوزه تصمیم‌گیری، این امکان را بدهد که در سیاست‌های دفاعی در مقابل کشور پاکستان، بهترین تصمیمات

1. PCA: Principal Component Analysis

را اتخاذ نمایند؛ بدین‌صورت که باعث شناسایی تحولات در ساختار نظام سیاسی، احزاب سیاسی، اقلیت‌های قومی، قاچاق کالا و مواد مخدر، روابط دوجانبه خارجی، تعداد کودتاها، وضعیت انتخابات وضعیت پناهندگان پاکستان شده و مسئولان دفاعی ایران را در این باره آگاه می‌نماید. در ادامه می‌تواند تأثیر این تحولات را در سیاست‌های دفاعی کشور روشن کرده و از این حیث در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری مدیران و مسئولان این حوزه کارآمد خواهد بود.

اما در باب ضرورت این تحقیق می‌توان گفت که عدم اجرای آن باعث ایجاد یک حلقه مفقوده در سیاست‌های دفاعی کشور خواهد شد؛ آنجا که این سیاست‌ها به تحولات سیاسی پاکستان چشم دوخته است. غفلت از آن، می‌تواند راهبردهای دفاعی کشور را در رکود ناشی از روزمرگی و عادی شدن این تحولات در کشور همسایه -پاکستان- فروبرده و در نتیجه در زمانی که از آن به «زمان طلایی» برای رویارو شدن با تهدیدها و فرصت‌ها یاد می‌شود، در جمود ناشی از این رکود، از کنش پیش‌دستانه واکنش به هنگام، بازمانیم.

موارد پیش گفته همگی نشان از لزوم مطالعات جدی و کارا در زمینه شناخت مسائل کشور پاکستان و مناسبات این کشور با همسایگان است. با عنایت به مقدمه اشاره‌شده، در این پژوهش چنین فرض گرفته شد که مؤلفه‌های تحولات سیاسی پاکستان عبارتند از: ساختار نظام سیاسی، احزاب سیاسی، اقلیت‌های قومی، قاچاق کالا و مواد مخدر، روابط دوجانبه خارجی، تعداد کودتاها، وضعیت انتخابات وضعیت پناهندگان؛ و این مؤلفه‌ها به میزان خیلی زیاد بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ایران تأثیر دارند.

پیشینه پژوهش:

با بررسی‌های به‌عمل‌آمده توسط محقق و مطالعه منابع موجود در داخل کشور و جستجو در برخی از سراج‌های خارجی مرتبط با عنوان مقاله هیچ‌گونه سابقه، مقاله و تحقیق علمی مستقل مربوط به موضوع، مشاهده نگردید؛ لیکن از جمله تحقیقات و مطالعات انجام‌شده در قالب رساله در برخی از دانشگاه‌های داخل کشور و مقالات منتشرشده پیرامون جغرافیای سیاسی در سایر محدوده‌ها که به نحوی با برخی از متغیرهای موضوع این تحقیق مرتبط هستند، عبارتند از:

۱- هادی غلام نیا و همکارانش (۱۴۰۰) در مقاله «چشم‌اندازی بر راهبردی شدن مناسبات جمهوری اسلامی ایران و پاکستان» چنین نتیجه گرفته‌اند که مهم‌ترین سندی که توانایی ایجاد تحول در روابط دو کشور دارد اجرایی‌سازی خط لوله آبی پی است. با اجرا نمودن این طرح، مهم‌ترین ابزار کنترلی پاکستان در اختیار دستگاه سیاست خارجی ایران خواهد بود. همچنین این خط لوله امکان بی‌اثر نمودن سیاست آمریکا مبنی بر حذف ایران از بازار نفت و گاز را فراهم می‌کند.

۲- یاقوتی در گزارش تحلیلی خود (۱۴۰۱) چنین آورده است که: علت بحران در پاکستان هرچه که

باشد، جمهوری اسلامی ایران باید برای هریک از سناریوهای موجود آمادگی لازم را داشته باشد تا بتواند تهدیدات امنیتی خود را بسنجد و متناسب با آن اقدام کند. هرچند، وضعیت فعلی پاکستان مبهم است و نیازی به جهت‌گیری سریع سیاسی از سوی جمهوری اسلامی ایران نیست. این پژوهش در ادامه توصیه‌هایی برای سیاست ایران داشته است.

۳- اویسی کهخا و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی یافته‌اند که بعد از استقلال کشور پاکستان، مذهب به‌عنوان عنصری مهم در جامعه‌شناسی این کشور مطرح بوده و جامعه پاکستان و قانون اساسی این کشور بعد از خروج شوروی سابق از افغانستان به سمت بلندپروازی‌های سیاسی رفته و در این دوران، کشور پاکستان تصمیماتی در سیاست خارجی خود اتخاذ کرده که مبتنی بر واقعیت‌های سیاسی نبوده است. موقتی بودن این تصمیمات یکی دیگر از دلایل ضعف تصمیمات خارجی پاکستان است.

۴- مقاله «مذاقه و ارسی نقش پاکستان در تأمین امنیت ملی ایران» (ارشاد منش و همکاران، ۱۴۰۰). راهکارهای نزدیکی دو کشور ایران و پاکستان را در موارد زیر یافته است:

- عضویت در گروه‌بندی‌های اقتصادی و سیاسی (اگو، شانگهای و اجلاس کشورهای اسلامی)
- تنش‌زدایی با عربستان با توجه به روابط سعودی پاکستان
- رادیکالیسم بلوچ بیش از آنکه منشأ اجتماعی - فرهنگی داشته باشد، بنیان اقتصادی و معیشتی دارد که لازم است سیاست‌گذاری‌های اساسی در جهت رفع این مسائل انجام پذیرد.
- اعمال تروریستی در مرزها را می‌توان نوعی حمله مسلحانه به شمار آورد. در این شرایط منشور ملل متحد با منع توسل به‌زور، حق دفاع از خود را برای دولت‌ها می‌شناسد؛ بنابراین حق دفاع نظامی برای ایران در مرزهای شرقی با پاکستان در دفاع از خود محفوظ است.
- حمایت ایران از حضور نظامیان در عرصه سیاست پاکستان و همکاری‌های نظامی و امنیتی هر چه بیشتر در جهت تأمین امنیت دوجانبه ضروری است.

۵- «بررسی عوامل هم‌گرایی در روابط ایران و پاکستان و تأثیر آن بر امنیت نواحی مرزی» پژوهش دیگری است که توسط جواد کیانی (۱۳۹۸) و همکارانش انجام‌شده و هم‌گرایی این دو کشور را در عوامل زیر پیدا کرده است:

- نقش ترانزیتی استان‌های شرقی کشور به‌عنوان پل ارتباطی کشورهای آسیای مرکزی با آب‌های آزاد و پاکستان.
- امکان استفاده از قابلیت وجود ۳۰۰ کیلومتر نوار ساحلی و نزدیکی مناطق ساحلی این استان با کشورهای جنوبی خلیج فارس و دریای عمان و ارتباط سریع با هند و پاکستان و کشورهای آفریقایی

برای توسعه فعالیت‌های بازرگانی بندری و گردشگری.

– شرایط ممتاز استان برای تصدّی نقش در بازرگانی ملی و ترانزیت خارجی میان اروپا و آسیای مرکزی با آسیای شرقی و جنوبی و شاخ آفریقا و امکان ایجاد و توسعه مبادلات قانونی درزمینه برق و گاز.

– موقعیت راهبردی بندر چابهار برای تبادلات بین کشورهای حوزه خلیج فارس، پاکستان و کشورهای آسیای مرکزی.

– انتقال گاز طبیعی از منطقه عسلویه به ایرانشهر در طرح خط لوله صلح (ایران- پاکستان- هند)

– طرح بین‌المللی کریدور شمال – جنوب (هلسینکی) و عبور بخشی از آن از مناطق جنوب استان سیستان و بلوچستان.

– امکان اتصال خط آهن از زابل به مرز میرجاوه و پاکستان در پی اتصال راه آهن سراسری به زاهدان و اتصال آن به پاکستان و شبه‌قاره.

– وجود فضاهای طبیعی بدیع دریایی و تاریخی برای توسعه صنعت توریسم.

معدنی (۱۳۹۵) با تحقیق و بررسی در حوزه جنوب شرق کشور در کتاب ظرفیت‌های راهبردی جنوب شرق ایران عنوان می‌دارد: جنوب شرق ایران با دارا بودن ظرفیت‌های جغرافیای سیاسی فوق‌العاده اقتصادی، امنیتی، دسترسی، ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی واجد کارکندهای تولیدکننده قدرت در کشور است که تاکنون مورد غفلت واقع شده است. سواحل جنوب شرقی ایران با داشتن ساحلی طولانی و مناسب دارای همه ویژگی‌های محیط طبیعی و اقتصادی، برای تبدیل شدن ایران به یک قدرت دریایی را در خود جای داده است.

۲- مبانی نظری و مفاهیم

– جغرافیای سیاسی^۱:

هرکدام از نظریه‌پردازان حوزه جغرافیای سیاسی تعریفی از اصطلاح جغرافیای سیاسی ارائه داده‌اند، مفهوم جغرافیای سیاسی بیانگر حیطه‌ای از بررسی جغرافیا است که عامل فضا را در شناخت چگونگی شکل‌گیری روابط بین‌الملل تلقی می‌کند. هرچند رسیدن به تعریفی واحد از جغرافیای سیاسی تا حدودی امری غیرممکن است؛ اما گاهی تعریف‌های متعددی که استادان و صاحب‌نظران این عرصه در ایران ارائه نموده‌اند از طرفی موجب هم‌افزایی و تکامل آرای جامعه علمی خواهد شد و از طرفی زمینه تقویت و ترویج هرچه بیشتر ادبیات جغرافیای سیاسی را فراهم می‌نماید.

تعاریف مختلف و متنوعی از جغرافیای سیاسی شده است. دیدگاه‌ها درباره موضوع و ماهیت جغرافیای سیاسی، هنوز دارای فاصله و نارسایی‌های بسیاری‌اند. با این حال ارائه تعریف علمی از جغرافیای سیاسی در قابل یک مفهوم ترکیبی تبیین‌پذیر که متشکل از سه عنصر اصلی جغرافیا، قدرت و سیاست بیش از

سایر تعاریف رسایی لازم را دارد. ترکیب سه متغیر قدرت، جغرافیا و سیاست، پدیده‌های و الگوهای رفتاری گروه‌های متشکل انسانی را نسبت به یکدیگر تعیین می‌کنند. در کنش‌های رفتاری مختلف همانند: نوسان قدرت، رقابت، هم‌گرایی، واگرایی، نفوذ، بحران، سلطه، ائتلاف، صلح، همکاری، جنگ، امنیت، آرامش و ثبات، بازرگانی و دادوستد و غیر آن را می‌توان پی گرفت (حافظ نیا و کاویانی راد ۱۳۹۷: ۲۶۰).

عزتی جغرافیای سیاسی را این‌گونه تعریف می‌کند: جغرافیای سیاسی عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت؛ به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شد و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد؛ به‌عبارت دیگر، جغرافیای سیاسی عبارت است از علم کشف روابط محیط جغرافیایی و تأثیر آن بر سرنوشت سیاسی ملل (عزتی، ۱۳۹۸ ص: ۷).

حافظ نیا نیز چنین بیان می‌کند که تعریف علمی جغرافیای سیاسی در قالب یک مفهوم ترکیبی قابل تبیین است که در آن سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، قدرت و سیاست دارای خصلتی ذاتی است. ترکیب سه عنصر جغرافیا، قدرت و سیاست الگوهای رفتاری گروه‌های متشکل انسانی را نسبت به یکدیگر تعیین می‌کند که می‌توان آن‌ها را در اشکال رفتاری مختلفی شامل موارد زیر ملاحظه کرد:

نوسانات قدرت، رقابت، هم‌گرایی، واگرایی، نفوذ، بحران، سلطه، زیرسلطه، ائتلاف، صلح، همکاری، جنگ، امنیت، آرامش و ثبات، تجارت مبادله و غیر آن؛ بنابراین می‌توان گفت که جغرافیای سیاسی عبارت است از: علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر (حافظ نیا، ۱۳۹۵ ص: ۳۷).

درباره موضوع و مفهوم جغرافیای سیاسی دیدگاه‌های متفاوتی بیان کرده، بر همین اساس طیف موضوعی جغرافیای سیاسی بسیار گسترده است ازجمله: به‌عنوان دانش کسب قدرت؛ دانش رقابت و حوزه نفوذ؛ تأثیر عوامل جغرافیایی بر سیاست و روابط دولت‌ها؛ دانش مناطق بحرانی و به‌عنوان دانش مرزهای بین‌الملل، هستند (همان ۱۷).

– سیاست‌های دفاعی^۱ ج. ۱.۱:

سیاست دفاعی عبارت از خط‌مشی کلی و یا راهکار کلی دولت برای به‌کارگیری قدرت نظامی کشور در جهت حمایت از سیاست‌های ملی به‌منظور دستیابی به اهداف و منافع ملی هست شورای امنیت ملی در کشورها با توجه به اهداف سیاسی موردنظر که باید به‌وسیله قدرت نظامی تحقق پیدا کند.

تجربه چهار دهه اخیر نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران به‌واسطه موقعیت ممتاز جغرافیای سیاسی و نیز مختصات سیاسی و ایدئولوژیکی انقلاب اسلامی و نظام سیاسی آن با طیف وسیعی از تهدیدات سخت و نرم روبه‌رو بوده و ازاین‌جهت نیازمند تدوین سیاست دفاعی متناسب با وضعیت جغرافیایی و مبانی، ارزش‌ها و اهداف راهبردی و متغیرهای محیطی و فرا محیطی تأثیرگذار بوده است؛ ازاین‌رو اسناد

سیاست دفاعی ج. ۱.۱: شامل قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی، سیاست‌های کلی برنامه‌های پنج‌ساله توسعه می‌شود. بازدارندگی همه‌انابه، متعارف و تلفیقی دفاع محور با تمرکز بر بسیج مردمی، خودکفایی، توسعه توان موشکی و دفاع دریایی و دفاع سایبری اصول کلی سیاست دفاعی نظام جمهوری اسلامی ایران است با رویکرد هوشمندی و انطباق بر مبنای مکان ظهور و نوع تهدیدات بازتعریف و روزآمد شده است (قیصری، ۱۳۹۵: ۶۰).

– وضعیت سیاسی کشور استان:

الف) ساختار نظام سیاسی:

الف. قوه مجریه

قوه مجریه کشور پاکستان متشکل از رئیس‌جمهور، نخست‌وزیر، کابینه و شورای امنیت ملی است. هیئتی متشکل از اعضای سنا، مجلس ملی و اعضای مجالس ایالتی، رئیس‌جمهور پاکستان را برای یک دوره پنج‌ساله انتخاب می‌کنند. رئیس‌جمهور تنها می‌تواند برای دو دوره متوالی انتخاب شود. رئیس‌جمهور معمولاً در مقام مشاور نخست‌وزیر عمل می‌کند (نظیف‌کار و نوروزی ۳۵: ۱۳۹۴).

رئیس‌جمهور از میان اعضای مجلس ملی، نخست‌وزیر پاکستان را انتخاب می‌کند و با کابینه فدرال همکاری می‌نماید. کابینه فدرال، شورایی است متشکل از وزرایی که رئیس‌جمهور با مشورت نخست‌وزیر انتخاب می‌کند.

نخست‌وزیر (دومین مقام قوه مجریه پس از رئیس‌جمهور) از اختیارات تشکیل دولت (کابینه) برخوردار است. در حقیقت، نخست‌وزیر در پاکستان شخصیت اجرایی است و رئیس‌جمهور بیشتر نقش تشریفاتی را ایفا می‌نماید. ولی باید توجه داشت که قوانین نانوشته سیاست خود بارها سبب شده تا حضور یک شخصیت سیاسی قدرتمند در پست ریاست جمهوری مانع اساسی را برای فعالیت نخست‌وزیر ایجاد نماید (همان ۳۶).

ب. قوه مقننه

قوه مقننه پاکستان یا مجلس شورا، متشکل از دو مجلس سنا و ملی است. اعضای مجلس ملی را افراد بالای بیست و یک سال، به مدت پنج سال انتخاب می‌کنند. کرسی‌های مجلس، بین چهار ایالت پاکستان و مناطق قبیله‌ای تحت حکومت فدرال و پایتخت تقسیم می‌شود و حدود پنج درصد از کرسی‌ها به اقلیت‌های مذهبی این کشور اختصاص دارد. نمایندگان مجلس سنا را اعضای مجالس ایالتی مجالس ایالتی مربوط به هر ایالت را انتخاب می‌کنند.

پ. قوه قضائیه

قوه قضائیه پاکستان شامل دیوان عالی، دیوان‌های عالی ایالتی و دیگر دادگاه‌هایی است که صلاحیت رسیدگی قضایی به امور جنایی و مدنی را دارند. رئیس‌جمهور علاوه بر انتخاب رئیس دیوان عالی پاکستان،

رئیس قضات را نیز تعیین می‌کند. دادگاه ویژه دیگری به نام «دادگاه فدرال شریعت» متشکل از هشت قاضی مسلمان وجود دارد این دادگاه درباره مطابقت یا عدم انطباق قوانین با اسلام تصمیم‌گیری می‌نماید.

– کانون‌های مهم قدرت در پاکستان

الف) ارتش

بزرگ‌ترین، قوی‌ترین و تأثیرگذارترین نهاد قدرت در پاکستان، ارتش این کشور است. ظاهراً نیروهای مسلح و ازجمله ارتش طبق قانون اساسی پاکستان حق دخالت در امور سیاسی را ندارند؛ اما نظام سیاسی اجتماعی پاکستان به گونه‌ای است که به اعتقاد کارشناسان و تحلیل‌گران سیاسی، ارتش کلیدی‌ترین نهاد سیاسی آن کشور به شمار می‌رود (امامی، ۹۳: ۱۳۹۷).

از همان آغاز تأسیس پاکستان ارتش با دو مأموریت مهم روبه‌رو شد:

۱- بازگرداندن کشمیر به قلمرو ملی پاکستان؛

۲- اسلامی کردن ساختار قدرت و ارائه آن به‌عنوان یک الگو در جهان اسلام.

دو مأموریت مذکور، باعث شدند که ارتش پاکستان صرفاً به‌عنوان یک ارتش حرفه‌ای، حافظ تمامیت ارضی کشور باقی نماند و به‌صورت یک ارتش قدرتمند که توان بهره‌گیری از تمامی امکانات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور را داشته باشد، دربیاید اکنون ارتش پاکستان قدرتمندترین نهاد اقتصادی پاکستان نیز محسوب می‌شود. ارتش عظیم‌ترین کارخانه‌ها و صنایع نظامی و غیرنظامی را در اختیار دارد؛ مهم‌ترین بخش تجارت پاکستان را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم هدایت می‌کند. در این راستا طارق علی تحلیل‌گر پاکستانی در کتاب خود با عنوان «پاکستان ارتش محور» که در سال ۲۰۰۳ منتشر شد اسامی تعداد زیادی از مؤسسات و بنگاه‌های اقتصادی که عملاً توسط ارتش و نظامیان بازنشسته اداره می‌شوند را معرفی می‌کند که امروزه در سراسر ساختار اقتصادی پاکستان ریشه دوانده‌اند و سلطه ارتش را بیش‌ازپیش افزایش داده‌اند (موسوی، ۲۰۱۷).

عایشه صدیق از نمایندگان مجلس ملی پاکستان در کتابی تحت عنوان پاکستان اقتصاد ارتشی که در سال ۲۰۰۷ منتشر شد، می‌نویسد: «نظامیان پاکستان در اکثر صنایع این کشور دارای سهام و سرمایه هستند به گونه‌ای که امروزه در صنایعی مانند نفت و گاز، صنعت شکر و برنج از نقش تعیین‌کننده‌ای برخوردارند.» او همچنین به بنیاد بحریه اشاره می‌کند که ریاست آن را فرمانده نیروی دریایی پاکستان بر عهده دارد. این بنیاد با چند میلیارد روپیه سرمایه، یکی از مهم‌ترین بنگاه‌های اقتصادی وابسته به ارتش محسوب می‌شود که در نواحی جنوبی پاکستان فعالیت می‌کند. به‌طورکلی قانون اساسی پاکستان، برای ارتش مزایای فوق‌العاده‌ای را در نظر گرفته است که به بسیاری از اقدامات غیرقانونی ارتش وجهه قانونی می‌بخشد. بسیاری از رؤسای جمهور پاکستان طی ۶۰ سال استقلال این کشور، نظامی بوده و ژنرال‌های ارتش بارها دست به کودتا زده و دولت‌های حاکم را ساقط کرده‌اند. ارتش طی چند دهه گذشته همواره در

سیاست پاکستان دخالت و از روش‌های مختلفی برای تحت کنترل داشتن دولت‌هایی که روی کار آمده‌اند، استفاده کرده است. ازجمله این اقدامات می‌توان به اختلاف اندازی و تشدید رقابت بین احزاب مدعی کسب قدرت؛ مذاکره و نزدیکی با احزاب اس می تندرو بنیادگرا برای تحت فشار قراردادن دولت و در اختیار داشتن اداره اطلاعات جهت در تنگنا قراردادن دولت اشاره کرد (Cffr:Org, 2018).

ب) احزاب و گروه‌های سیاسی:

استقلال پاکستان در پی مبارزه‌های گسترده سیاسی حاصل شد. ازاین‌رو تشکله‌ها و احزاب سیاسی در این کشور، قبل از استقلال، شروع به فعالیت کرده بودند و با استقلال این کشور در سال ۱۹۴۷ میلادی ادامه یافت. در اکثر درگیری‌های پس از استقلال پاکستان، حکومت نظامی در این کشور برقرار و فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی ممنوع شده بود و یا پاره‌ای از احزاب اجازه فعالیت داشتند؛ اما به‌طورکلی از سال ۱۹۵۸ تا ۱۹۶۲ و از ۱ تیر ۱۹۷۹ تا دسامبر ۱۹۸۵ و از ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۱ فعالیت احزابی که از دید حکومت محل امنیت ملی محسوب می‌شد، ممنوع بود. در این کشور احزاب متعددی با گرایش‌های مختلف مذهبی و سیاسی وجود دارند، اما خصلت‌های فرقه‌گرایانه در احزاب کوچک‌تر، بیشتر دیده می‌شود. طبق آمار رسمی در حال حاضر بیش از ۱۵۰ حزب سیاسی ملی و منطقه‌ای در پاکستان فعالیت می‌کنند که در میان آن‌ها حزب مردم پاکستان و مسلم لیگ و نیز ائتلاف احزاب مذهبی تحت عنوان مجلس متحده عمل، بیشترین نقش در تحولات سیاسی و ساختار قدرت ایفاء می‌کنند. در انتخابات دهم اکتبر ۲۰۰۲، سه حزب فوق توانستند بیشترین کرسی‌های مجالس ملی و ایالتی را به خود اختصاص دهند. در جدول زیر دسته‌بندی برخی از احزاب پاکستان نشان داده شده است (فلاح زاده، ۵۳:۱۳۸۵).

جدول (۱) دسته‌بندی احزاب پاکستان

احزاب منطقه‌ای	احزاب مذهبی	احزاب ملی
۱. حزب ملی بلوچستان	۱. حزب جماعت اسلامی	۱. حزب مسلم لیگ (شاخه قائد اعظم و نواز شریف)
۲. حزب ملی مردم پشتون‌خواه	۲. جمعیت علمای اسلام	۲. حزب ائتلاف ملی
۳. جنبش ملی بلوچستان	۳. جمعیت علمای پاکستان	۳. حزب مردم پاکستان
۴. نهضت قومی مهاجر	۴. حرکت المجاهدین	۴. مجلس متحده عمل
۵. جمهوری وطنی	۵. سپاه صحابه	
۶. حزب ملی عوام		

حزب مسلم لیگ: این حزب در سال ۱۹۰۶ با عنوان لیگ مسلمان هندی، به‌منظور محافظت از منافع مسلمانان در سرزمین پاکستان امروزی تأسیس گردید. مؤسس این حزب محمدعلی جناح (پایه‌گذار

استقلال پاکستان) هست که در آغاز استقلال پاکستان تنها حزب اکثریت محسوب می‌گردید.^۱

حزب مردم پاکستان: حزب مردم در سال ۱۹۶۷ توسط ذوالفقار علی بوتو تأسیس شده است. این حزب شعار «اسلام دین ما، دموکراسی سیاست ما و سوسیالیسم اقتصاد ما» را سرلوحه کار خود قرار داد. این حزب رهبری مبارزات پاکستانی‌ها را برای اعاده دموکراسی به این کشور در زمان دولت ژنرال ضیاءالحق بر عهده داشت. حزب مردم که زمانی نماینده طبقه متوسط این کشور در مقابل زمین‌داران بزرگ و نظامیان به شمار می‌رفت در رساندن ذوالفقار بوتو به قدرت در دهه ۱۹۷۰ نقش بسیار مهمی داشت (امامی، ۱۳۹۷: ۹۷).

حزب جماعت اسلامی بزرگ‌ترین حزب مذهبی پاکستان است که باهدف ارتقای ارزش‌های اسلامی نزدیک به افکار و گرایش‌های اخوان‌المسلمین در هند به وجود آمد (قبل از زمان استقلال پاکستان). این حزب همواره مواضع مثبتی در قبال جمهوری اسلامی ایران داشته و پیروان آن، اغلب پیرو فقه حنفی هستند و علیه سیاست‌های استکباری ایالات متحده آمریکا مواضعی همسو با ایران دارند.

احزاب سیاسی و گروه‌ها و تشکل‌های مذهبی از کانون‌های مهم قدرت در پاکستان هستند. در این میان همواره دو حزب مسلم لیگ و مردم، در کشور بیشترین تأثیر را داشته است. هرگاه هرکدام توانسته‌اند قدرت را در دست بگیرند، سیاست‌های خود را در عرصه بین‌المللی دنبال نموده‌اند؛ برای نمونه حزب مردم، به نظامیان گرایش داشته است. هدف آن‌ها توسعه دیوبندی‌ها در امور اجرایی کشور است که تأثیر مستقیم بر سیاست‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران داشته است.

ج) گروه‌ها و تشکل‌های مذهبی: در بین نهادهای مؤثر در تعیین سیاست‌های داخلی و خارجی پاکستان احزاب و گروه‌های مذهبی و علماء از نقشی تعیین‌کننده برخوردارند. این نفوذ و قدرت سیاسی اجتماعی که پیشینه آن به تأسیس پاکستان و حتی پیش از آن بازمی‌گردد، دلایل متنوع و مختلفی دارد. در حال حاضر تجزیه و تحلیل روند تصمیم‌گیری در سیاست‌های داخلی و خارجی پاکستان بدون توجه به این عامل و متغیر مهم و تعیین‌کننده ناقص به نظر می‌رسد. اصولاً در کشور پاکستان هیچ‌یک از نخبگان سیاسی، نظامی و اقتصادی قادر به نادیده گرفتن نقش اسلام و علماء در تحولات و تصمیم‌گیری‌های کشور نیستند و اکثر نخبگان این کشور ترجیح می‌دهند تا نظر علمای مذهبی را به‌عنوان یک اهرم حمایتی به‌سوی خود جلب کنند (همان ۹۷). جماعت اسلامی^۲، جمعیت العلمای اسلام^۳، جمعیت علمای پاکستان^۴، سپاه

۱. سرزمین پاکستان در آن دوران جزئی از سرزمین هند تحت استعمار بریتانیا بود.

۲. این گروه مهم‌ترین حزب مذهبی پاکستان به شمار می‌رود، سطح نفوذ و فعالیت آن تقریباً تمامی ایالت‌های کشور را در برمی‌گیرد. این گروه از زمان حکومت ژنرال ضیاءالحق رئیس‌جمهور پیشین پاکستان سطح نفوذ خود را در پاکستان گسترش داده و درواقع پایه‌های تئوریک و ایدئولوژیک برای حکومت ضیاءالحق محسوب می‌شد.

۳. ه. ق (است. این - ۲۱ جمعیت العلمای اسلام وابسته به مکتب شاه ولی‌الله دهلوی (۱۱۱۴) جمعیت در مسائل فقهی از مذهب حنفی و در اصول اعتقادات از ابن تیمیه و محمد ابن عبدالوهاب اطاعت و پیروی می‌نمایند. شبکه اطلاعات ارتش پاکستان در سال ۱۹۹۴ با جمع‌آوری حدود یک هزار طلبه پشتون از مدارس دینی وابسته به جمعیت العلمای اسلام شاخه مولانا سمیع الحق، جنبش طالبان را به رهبری ملا عمر قندهاری به وجود آورد.

۴. این گروه که از علمای مذهبی نزدیک به نواز شریف تشکیل‌شده و هم‌اکنون متحد دولت به شمار می‌رود، دارای دو جناح اصلی است در رأس یک جناح آن مولانا شاه احمد نورانی و در رأس جناح دیگر مولانا عبدالستار نیازی قرار دارد.

صحابه^۱، نخضت فقه جعفری^۲، ازجمله مهم‌ترین گروه‌ها و تشکل‌های مذهبی در پاکستان هستند.

(د) اقلیت‌های قومی و مذهبی:

بلوچ‌ها اقلیت فراوانی از مردم بلوچستان و سند را تشکیل می‌دهند که جمعیت آن ۱۰ بیش از پنج درصد جمعیت پاکستان را شامل می‌شود. گروه مایی از آن‌ها نیز در بلوچستان ایران و سیستان زندگی می‌کنند و عده قلیلی از آن‌ها هم نزدیک مرز ترکمنستان سکونت دارند پشتون‌ها که بزرگ‌ترین قوم ایالت مرزی شمال غربی هستند، اقلیت قومی فراوانی را در ایالت بلوچستان دارند. پشتون ۱۵۱ درصد جمعیت پاکستان را شامل می‌وند و بسیار مستقل هستند و دارای تشکیلات مرکزی هستند. هم‌چنین مهاجرین مسلمان که از نژادهای گوناگون متعلق به ایالت‌ها و حکومت‌های مختلف شبه‌قاره هستند و پس از استقلال پاکستان، به این کشور آمده‌اند، حدود ۸ درصد جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند. بیش از ۷ درصد جمعیت این کشور را اقوام دیگری تشکیل می‌دهند. البته نباید فراموش کرد که هندوها، پارسی‌ها (زرتشتی‌ها) و برخی از گروه‌های کوچک دیگر بیشتر اقلیت‌های مذهبی تلقی می‌شوند تا اقلیت‌های قومی و نژادی. اقوام کوچکی هم‌چون اعوان‌ها، گوجرها یا گجرها، لوه‌ها و ترخان‌ها یا به قول پاکستانی‌ها، ترک‌ها نیز در این کشور زندگی می‌کنند که تمامی این اقوام و طوایف به‌عنوان اقلیت‌های قومی این کشور محسوب می‌گردند و اقلیت‌های مذهبی در این کشور که حدود ۳ درصد جمعیت را شامل می‌شوند، از گروه‌های دینی غیرمسلمان مانند هندوها که بیشتر در نواحی شرقی هستند، مسیحیان ساکن در نواحی پنجاب و سند و پارسی‌های زرتشتی ایرانی‌الاصل که بیشتر در کراچی متمرکز دارند و گروه قادیانی هستند. بخش اعظم مسلمانان این کشور پیرو مذهب اهل سنت بوده و اکثر آن‌ها پیرو فرقه حنفیه و بعضاً نیز شافعی مذهب هستند (عظیمی، ۱۳۸۶: ۱۶۰). اصولاً در کشور پاکستان هیچ‌یک از نخبگان سیاسی، نظامی و اقتصادی قادر به نادیده گرفتن نقش اسلام و علما در تحولات و تصمیم‌گیری‌های کشور نیستند و اکثر مسئولان که نمایندگان احزاب نیز هستند، ترجیح می‌دهند که نظر علمای مذهبی را به‌عنوان یک اهرم حمایتی به سود خود جلب نمایند. که جمهوری اسلامی ایران باید در سیاست‌های دفاعی خود به مباحث قومی و مذهبی باید توجه جدی داشته باشد و همواره آنان را باید هم سو با سیاست‌های خود تعریف نماید.

– قاچاق کالا و مواد مخدر:

وابستگی مهم و روشن میان میزان ایجاد و تولید ثروت حاصل از کاشت و تجارت مواد مخدر و فعالیت‌های گروه‌های معاند جمهوری اسلامی ایران وجود دارد؛ زیرا این گروه‌ها از مواد افیونی و سود ناشی از آن‌گذران زندگی می‌کنند؛ (واعظی، ۱۳۹۰: ۳۷). به‌طوری‌که یکی از منابع مهم اقتصاد طالبان، کشت و قاچاق مواد مخدر و ارتباط با شبکه‌های تجاری مافیای مواد مخدر بزرگ بین‌المللی است (احمدی و بیدالله‌خانی، ۱۳۹۱).

۱. این گروه که دارای عقایدی وهابی است، مهم‌ترین نقش را در مقابله با شیعیان پاکستان ایفا کرده است. گروه مذکور که بانی و عامل اکثر تحركات تروریستی با انگیزه‌های سیاسی و مذهبی است، اقدام به ترور بسیاری از علمای وابسته به سایر گروه‌ها به‌ویژه علمای شیعه می‌نماید.

۲. این گروه مهم‌ترین تشکل سیاسی شیعیان پاکستان به شمار می‌رود که در سال ۱۹۷۹ توسط شهید عارف حسین حسینی تأسیس شد.

یکی از مشکلات اجتماعی پاکستان مسئله مواد مخدر است. پاکستان یکی از بزرگ‌ترین کشورهای تولیدکننده مواد مخدر در جهان محسوب می‌شود. مواد مخدر از این کشور به دیگر نقاط دنیا از طریق قاچاق منتقل می‌گردد. باندهای مواد مخدر که عموماً در مناطق مرزی افغانستان فعالیت دارند، از قدرت زیادی برخوردارند و تاکنون دولت پاکستان نتوانسته در برابر آن‌ها اقدام قاطعی صورت دهد. پاکستان بعد از افغانستان، دوم تولیدکننده تریاک در جهان است و ساکنان مناطق قبایلی خیبر، مهم‌اند، اورکزایی، مالاکنده، مردان و صوابی در ایالت سرحد، در زمینه کشت خشخاش فعالند. سه بازار معروف مواد مخدر پاکستان در ۱۵ کیلومتری شهر پشاور در «بارا»، «جمرو» و «دره آدم خیل» در منطقه قبایلی فعال هستند و هروئین تولیدشده از این مناطق به برخی از شهرهای افغانستان، پاکستان و کشورهای همسایه قاچاق می‌شود. استقرار صدها هزار آواره افغانی در خاک پاکستان و تردد گروه‌های مسلح در مرزهای این کشور با افغانستان بهترین زمینه را برای رشد باندهای مواد مخدر و کشت و تولید خشخاش در این کشور فراهم آورد. باندهای مواد مخدر به تدریج در شهرهای کراچی، لاهور و پشاور مستقر شدند و با ایجاد و گسترش شبکه‌های خود بزرگ‌ترین صنعت تولید هروئین، مرفین و شکر قهوه‌ای (هروئین نامرغوب) را در جهان ایجاد کردند. این شبکه‌ها بانفوذ به بافت اجتماعی و سیاسی پاکستان و اجیر کردن مقام‌های محلی زمینه را برای تثبیت خود فراهم نمودند. سطح زیر کشت خشخاش در سال ۲۰۰۵ میلادی، ۸۰۰ هکتار تخمین زده می‌شد. این کشور در مسیر حمل و نقل مواد مخدر از افغانستان قرار دارد که از طریق آن مواد مخدر به کشورهای غربی، کشورهای خلیج فارس و آفریقا ارسال می‌شود (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۴۵: ۱۳۸۷).

از طرفی پاکستان دارای مرزهای باز و بدون کنترل با کشورهای جمهوری اسلامی ایران، هند، افغانستان و چین است. به همین دلیل با چالش‌های جدی در کنترل مواد مخدر روبرو بوده است. عمده تولید (ساخت) و قاچاق و ترانزیت مواد مخدر در ایالت بلوچستان صورت می‌گیرد. از جمله عوامل افزایش قاچاق مواد مخدر از لحاظ موقعیت جغرافیایی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- (۱). وجود زمین و محیط مناسب برای قاچاقچیان به منظور ترانزیت محموله‌های مواد مخدر؛
 - (۲). گستردگی سرزمین به گونه‌ای که کنترل آن‌ها برای نیروهای مقابله کننده مشکل می‌نماید؛
 - (۳). استفاده قاچاقچیان از شیوه‌های پیچیده جاسازی و بهره‌گیری از تاریکی شب؛
 - (۴). نزدیکی به دریای عمان و کشورهای حوزه خلیج فارس؛
 - (۵). حضور قابل توجه اتباع آفریقایی در پاکستان و مبادرت آن‌ها به قاچاق مواد مخدر و ...
- پاکستان به دلیل قرارگرفتن در همسایگی بزرگ‌ترین کانون تولید مواد افیونی در جهان (افغانستان)، بیشترین تأثیر را از این کشور پذیرفته است. پاکستان به عنوان جولانگاه قاچاقچیان حرفه‌ای و بین‌المللی شناخته

می‌شود. وجود مناطق قبایلی خودمختار و خاکستری مانند «خیبر»، «سرحد» و «مند» باعث شده تا آزمایشگاه‌های متعددی برای تولید و تبدیل مواد مخدر در این کشور فعال باشند. در این مناطق یادشده انواع مواد مخدر و سلاح و مهمات به صورت آزاد خرید و فروش می‌شود. این شرایط، موجب به وجود آمدن چالش‌های جغرافیای سیاسی در مرزهای ایران و افغانستان شده است (محمدی و غنجی، ۱۴۰۴: ۱۳۸۵). در نهایت می‌توان اذعان داشت که قاچاق مواد مخدر و کالا از طریق مرزهای پاکستان که یکی از مهم‌ترین علل ورود مواد و تهدید علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به شمار آمده که باعث شده سیاست‌های دفاعی ایران جهت نظارت و کنترل مرز ایران و پاکستان تغییر نماید و ایران اقدام به احداث دیوار و تقویت یگان‌های مرزی خود ... نماید.

— رابطه دوجانبه خارجی:

کشور پاکستان در ۶۱ سازمان جهانی و منطقه‌ای عضویت دارد که سازمان‌های ملل متحد، یونسکو، یونیدو، اسکاپ، اجلاس اسلامی، ایکائو، فائو، گروه ۷۷، صندوق بین‌المللی پول، اکو، سارک (سازمان همکاری منطقه‌ای جنوب آسیا) و بانک توسعه آسیایی از جمله سازمان‌هایی هستند که این کشور به عضویت آن‌ها درآمده است (فلاح زاده، ۱۳۸۵: ۷۳). همچنین پاکستان در سازمان‌های دیگری همانند، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، جنبش عدم تعهد، گروه ۸D، اجلاس خلع سلاح، اجلاس حقوق بشر سازمان ملل، هیئت بین‌المللی کنترل مواد مخدر نیز عضویت دارد.

از اهداف و خطوط کلی پاکستان در صحنه سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای می‌توان به آزادسازی اقتصاد، خصوصی سازی و عدم تمرکز در اقتصاد اشاره نمود. برای مثال منافع پاکستان در سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو شامل توسعه و پیشرفت‌های اقتصادی است که بتواند نظام اقتصادی پاکستان را نیز تحت تأثیر مثبت خود قرار دهد. افزون بر آن از خطوط اصلی منافع پاکستان در اکو، تأکید بر طرح‌هایی است که بتواند به صورت بنیادین بر اقتصاد پاکستان مؤثر واقع گردد (نظیف کار و نوروزی، ۱۳۸۲: ۱۶۷).

— چ (چ) کودتا:

کودتاهای نظامی:

نظامیان نقش عمده‌ای در تاریخ سیاسی پاکستان ایفا کرده و از زمان استقلال این کشور از هند، چهار ژنرال، صاحب بالاترین مقام سیاسی در پاکستان شده‌اند. سیاست پاکستان از زمان تأسیس تاکنون، بین دوران دیکتاتوری نظامی و دولت‌های دموکراتیک متغیر بوده است. اداره این کشور از زمان استقلال تا سال ۱۹۵۶ به صورت فرمانداری و تحت نظارت پادشاهی بریتانیا بود. در سال ۱۹۵۶ قانون اساسی این کشور وضع شد و پاکستان رسماً دولتی با جمهوری اسلامی نام گرفت؛ اما نظامیان در سال ۱۹۵۸ کنترل کشور را در دست گرفته و بیش از ۱۰ سال حکومت کردند. این کودتا توسط ایوب خان صورت

گرفت. ژنرال محمد ایوب‌خان علیه اسکندر میرزا رئیس‌جمهور وقت پاکستان کودتا و او را از سمت خود عزل کرد. ژنرال اسکندر میرزا نخستین رئیس‌جمهور پاکستان بعد از تغییر نظام سیاسی کشور از فرمانداری به جمهوری- در سال ۱۹۵۶ به قدرت رسیده بود. او پیش از آن فرمانده کل ارتش پاکستان بود. ایوب‌خان دومین رئیس‌جمهور پاکستان بود که از سال ۱۹۵۸ تا ۱۹۶۹ در رأس قدرت سیاسی این کشور باقی ماند.

دومین کودتا:

ایوب‌خان قربانی دومین کودتای نظامی در تاریخ پاکستان شد که توسط ژنرال یحیی‌خان صورت گرفت. او دولت ایوب‌خان را سرنگون کرد و در فاصله بحران‌های ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۱ قدرت را در دست داشت. یحیی‌خان در زمان وقوع کودتا رئیس ستاد ارتش پاکستان بود. مهم‌ترین اتفاق سیاسی رخ داده در دوران او جدایی بنگلادش از پاکستان بود. یحیی‌خان بعد از این رویداد از سمت خویش استعفا کرد. در زمان ریاست جمهوری او، پاکستان رسماً به جمهوری فدرال اسلامی پاکستان تغییر نام داد. بعد از جنگ هند و پاکستان در سال ۱۹۷۱ یک‌بار دیگر دولتی غیرنظامی در پاکستان بر سرکار آمد که تا سال ۱۹۷۷ به حیات خویش ادامه داد. در اواخر دهه ۷۰ میلادی ذوالفقار علی بوتو که متهم به قتل یک مخالف سیاسی شده بود، اعدام شد.

سومین کودتا:

در سومین کودتای تاریخ پاکستان در ژوئن سال ۱۹۷۹ توسط ژنرال ضیاءالحق که رئیس ستاد ارتش بود، صورت گرفت. ژنرال محمد ضیاءالحق سومین رئیس‌جمهور نظامی پاکستان بود که احزاب سیاسی پاکستان را منحل و تمامی فعالیت‌های سیاسی را در این کشور ممنوع کرد. او به رواج شریعت اسلامی در این کشور دست زد. دوران رئیس‌جمهوری وی با ورود بی‌شمار اسلحه و مواد مخدر از افغانستان به پاکستان همراه بود. سرانجام پس از ۱۱ سال در سال ۱۹۸۸ ژنرال ضیاءالحق در یک سانحه هوایی مرموز کشته شد و پاکستان با انتخاب بی‌ظیر بوتو به‌عنوان نخست‌وزیر، دوباره به دولتی غیرنظامی بازگشت.

دولت‌های بی‌ظیربوتو نواز شریف:

از سال ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۸ پاکستان دولتی‌هایی غیرنظامی داشت که توسط بی‌ظیربوتو نواز شریف که هرکدام دو بار به سمت نخست‌وزیری برگزیده و با اتهام فساد سیاسی از سمت خویش عزل شدند، اداره شد. در سال ۱۹۹۰ غلام اسحاق خان رئیس‌جمهور پاکستان بی‌ظیربوتو را به اتهام فساد و سوءاستفاده از قدرت برکنار کرد و نواز شریف به‌جای او انتخاب شد؛ اما در سال ۱۹۹۳ اسحاق خان دولت نواز شریف را هم با اتهامی مشابه منحل کرد و دوباره بوتو نخست‌وزیر شد. در سال ۱۹۹۶ فاروق احمدخان لغاری رئیس‌جمهور وقت پاکستان هم بوتو را از نخست‌وزیری عزل کرد و در انتخابات مجدد نواز شریف

به پیروزی دست یافت. در این سال‌ها رشد اقتصادی پاکستان با افت محسوسی روبه‌رو با سیاست‌های اقتصادی اشتباه و فساد سیاسی همراه شد. تحریم‌های اقتصادی ناشی از نخستین آزمایش‌های هسته‌ای این کشور هم به بدتر شدن این اوضاع دامن زد.

چهارمین کودتا:

شایعات مربوط به فساد رایج در دولت نواز شریف به رواج نارضایتی‌های عمومی دامن زد و در سال ۱۹۹۹ با کودتای نظامی ژنرال پرویز مشرف، بار دیگر دولتی نظامی در پاکستان بر سرکار آمد. این چهارمین کودتا در تاریخ پاکستان بود. مشرف با ادعای اینکه نواز شریف قصد ربودن هوایم‌ای او را داشته و می‌خواسته مانع از به زمین نشستن هوایم‌ها در کراچی شود، دولت نواز شریف را سرنگون کرد و در سال ۲۰۰۱ قدرت اجرایی را در پاکستان به دست آورد و خود را رئیس‌جمهور این کشور نامید و شورای امنیت ملی را که هشت نفر از اعضای کابینه در آن حضور داشتند، تأسیس کرد. ژنرال مشرف با فرماندومی که در ماه می سال ۲۰۰۲ برگزار کرد، خود را در مقام رئیس‌جمهور ابقا کرد و تا سال ۲۰۰۷ در این سمت باقی ماند. مشرف سرانجام و بعد از اینکه دادگاه عالی انتخاب مجدد او را در سال ۲۰۰۷ به سمت ریاست‌جمهوری تأیید کرد، از سمت فرماندهی نیروهای مسلح استعفا کرد. بعد از مرگ بی‌نظیر بوتو، انتخابات سال ۲۰۰۸ تحت تدابیر شدید امنیتی در ماه فوریه برگزار شد و یوسف رضا گیلانی به‌عنوان نخست‌وزیر جدید برگزیده شد. در همان سال به دنبال اتهام سرپیچی از قانون اساسی و تلاش مجلس برای استیضاح مشرف، او به دلیل اثبات بی‌گناهی‌اش از سمت خود کناره‌گیری کرد. در پی استعفای وی، محمد میانسومرو رئیس‌مجلس سنا، دولت موقتی شکل داد. در سپتامبر همان سال آصف علی زرداری همسر بی‌نظیر بوتو در انتخابات ریاست‌جمهوری با کسب ۴۸۱ رأی مجلس پیروز شد. در سال ۲۰۱۰ مجلس پاکستان برخی از تغییرات اعمال‌شده در قانون اساسی این کشور از سوی پرویز مشرف را مورد تجدیدنظر قرارداد و بخشی از اختیارات رئیس‌جمهور از جمله منحل کردن مجلس را از وی سلب کرد. در سال ۲۰۱۱ اعتراض‌های زیادی از سوی گروه مخالف، به حزب حاکم وارد شد که با درخواست‌هایی مبنی بر برپایی انتخابات زودهنگام همراه بود. در سال ۲۰۱۲ در پی افزایش تنش میان دولت و نظامیان بر سر ماجرایی رسوایی معروف موگیت، ژنرال پرویز کیانی درواکنش به انتقادهای گیلانی از نیروهای ارتش پاکستان به او در مورد عواقب پیش‌بینی نشده این رفتار هشدار داد. همچنین یوسف رضا گیلانی از سوی دیوان عالی کشور متهم شد که اجازه مطرح شدن پرونده فساد اقتصادی زرداری را صادر نکرده است. البته او مدعی بود که قانون پاکستان برای رئیس‌جمهور مصونیت قضایی در نظر گرفته است، به همین خاطر دیوان عالی پاکستان از وی سلب صلاحیت کرد و یوسف رضا گیلانی از سمت خویش کنار رفت. او بیست‌وسومین نخست‌وزیر پاکستان و تنها سیاستمداری بود که طولانی‌ترین دوران نخست‌وزیری را در این کشور تجربه کرده است (بیگدلی، ۱۳۹۰: ۱).

ساختار سیاسی قدرت در پاکستان متشکل از روابط ارتش و احزاب سیاسی و طیف مذهبی بوده است. در تاریخ سیاسی پاکستان کودتا نقش اساسی در سرنگونی دولت‌ها قانونی این کشور داشته و دخالت سایر کشورها در حوزه نظامی به‌ویژه کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس به سرکردگی دولت سعودی باعث می‌شود که هر آن، دوباره کودتایی در این کشور رخ دهد و حمایت‌های مادی و معنوی عربستان از ژنرال «قمر جاوید» رئیس ستاد مشترک ارتش در همین راستا است. چنانچه این اقدام در این کشور رخ دهد با توجه به دیوبندی بودن این ژنرال روابط خود را در تمامی حوزه‌ها، با ایران کمتر و دخالت‌های سیاسی خود را در حوزه اهل تسنن افزایش و روابط خود را با آمریکا مستحکم‌تر خواهد نمود که در این میان قطعاً بر سیاست‌های دفاعی ایران در حوزه شرقی کشور تأثیرگذار خواهد بود و ایران قطعاً باید در حوزه شرقی نیروهای خود را تقویت نماید.

– روابط ایران – پاکستان

ایران نخستین کشوری بود که در اوت ۱۹۴۷، استقلال پاکستان را به رسمیت شناخت و پاکستان نیز نخستین کشور جهان بود که پیروزی انقلاب اسلامی ایران را در فوریه ۱۹۷۹، به رسمیت شناخت. در مطالعه روابط دو کشور در طی سه دهه گذشته، پنج عامل ثابت ایدئولوژی و مذهب، قومی‌گرایی، افراط‌گرایی مذهبی و تحولات افغانستان، تروریسم، نوع روابط و همکاری‌های پاکستان و هند با محوریت کشمیر و سیاست‌های ایالات متحده آمریکا با کارکرد دوگانه و چهره ژانوسی خود، همواره حضور داشته‌اند که در ترکیب با مؤلفه‌های متغیر و شرایط زمانی حاکم بر دو کشور، منطقه و نظام بین‌الملل، سرنوشت مناسبات دوجانبه ایران و پاکستان را رقم زده است (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۰:۷).

ایران و پاکستان، گسترش زبان فارسی را در اولویت قراردادند. در برنامه مبادلات فرهنگی، علمی و فنی که بین دولت جمهوری ۱۹۹۱ میلادی، به‌صورت رسمی تصویب شده، توجه به زبان – اسلامی ایران و دولت جمهوری اسلامی پاکستان در بحران‌های ۱۹۹۰ و ادبیات فارسی در بندهای مختلف آن ذکر شده و مورد توافق قرار گرفته است. جاذبه‌های گردشگری، دین مشترک، مشاهیر عرفان و دین، مناسبت‌های مشترک مذهبی و ملی ازجمله؛ عید فطر، قربان، محرم، نوروز و آداب و رسوم مشترک مردم به دلیل همسایگی از دیگر مشترکات فرهنگی مردم ایران و پاکستان است (خجسته، ۱۳۹۷:۸).

رقابت جغرافیای سیاسی میان ایران و پاکستان می‌تواند تأثیر بسیار زیادی بر منافع ملی، امنیت ملی و اقتصاد هر دو کشور داشته باشد. با اینکه کشور پاکستان دارای چالش‌های زیادی است، امام کاهش تنش‌های جغرافیای سیاسی عملیات ساختن زمینه‌های همکاری و از بین بردن تقابل میان دو کشور، رقابت آن‌ها در سطح منطقه محتمل می‌کند. نگاهی به مدل تحلیل جغرافیای سیاسی پاکستان نشان می‌دهد که همکاری‌های آن کشور با ایران در مسائلی نظیر سازمان اجلاس اسلامی، اکو، مسائل قومیتی، خط لوله

گاز ایران- هند، انرژی و گروه D-8 هفته شده است (محرابی ۱۳۹۸).

این دو کشور به لحاظ موقعیت راهبردی در غرب در مقابل شرق بکار گرفته شدند و هر دو کشور در سال ۱۹۵۵ م عضو پیمان گذشته در سیاست «سد نفوذ» بغداد (سنتو) شده و در سال ۱۹۶۵ م در جنگ بین پاکستان و هند، ایران از هرگونه کمک به پاکستان دریغ نکرد. در بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، پاکستان در تحریم غرب علیه ایران شرکت نکرد و در جریان جنگ عراق و ایران موضع بی‌طرفانه اتخاذ نمود و بندر کراچی در زمان جنگ برای تخلیه بار در اختیار ایران بود. اما در دهه اخیر، نزدیکی آشکار پاکستان به ایالات متحده آمریکا، افزایش حمایت‌های گسترده مالی عربستان، امارات (و بعضاً عمان) در تقابل ایدئولوژیک با جمهوری اسلامی ایران و درنهایت رقابت دو کشور در صحنه افغانستان، موجب کاهش سطح روابط طرفین شده است.

در حال حاضر عوامل چالش در جغرافیای سیاسی ایران و پاکستان عبارتند از:

الف- عوامل جغرافیای سیاسی و جغرافیای راهبردی

۱- روابط با عربستان: عربستان سعودی دارای نفوذ بسیار گسترده‌ای در پاکستان است. نفوذ عربستان در پاکستان بر همه شئون سیاسی، دینی، اقتصادی، فرهنگی و ... آشکار و انکارناپذیر است. می‌توان گفت که با افزایش نگرانی‌های عربستان سعودی درباره تغییر توازن قوا در منطقه غرب آسیا (خاورمیانه) به نفع ایران، دولت پاکستان بر روی طناب حرکت می‌کند. از سویی سعی دارد تا روابط خود را با ایران به‌عنوان کشور همسایه گسترش دهد و از سوی دیگر، روابطش با عربستان سعودی را حفظ کند (حافظ نیا، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

۲- حضور نظامی ایالات متحده در پاکستان. منافع متضاد دو کشور آمریکا و ایران در منطقه و ایفای نقش پاکستان به‌عنوان میزبان و عقبه لجستیک ارتش آمریکا در صحنه افغانستان از عوامل عمده چالش در روابط دو کشور ارزیابی می‌شود، گرچه مقامات پاکستانی بارها اعلام و تأکید نموده‌اند که به‌هیچ‌وجه سرزمین این کشور در اجرای عملیات علیه جمهوری اسلامی ایران بکار نخواهد رفت، اما همواره پتانسیل ایجاد تنش در روابط (تا شکل بحران‌های عمیق) وجود خواهد داشت.

۳- مسئله افغانستان: پاکستان همیشه در دام تصورات نادرست است و باوجود تغییرات در عناصر و عوامل تعیین‌کننده در سیاست خارجی انعطاف‌ناپذیر و مبتنی بر خشونت و برهم‌زدن نظم منطقه و همسایگان شده است. پاکستان از زمان شوری پیشین تاکنون با حمایت از گروه‌های طالبان سعی در نفوذ و استیلای بر این کشور داشته است. هرچند در دو سال گذشته و با ظهور طالبان جدید که خود را مستقل و به‌عنوان دولت افغانستان می‌داند؛ این ارتباط به سمت تقابل پیش رفته است، لکن هنوز نیروهای امنیتی و گاهی خودسر این کشور به اقدامات بی‌ثبات‌کننده افغانستان دامن می‌زنند که

برای امنیت دو کشور ایران و پاکستان غیر سازنده است (محمدی، ۱۳۹۵:۴۵).

- ۴- کارکرد مرزی: می‌توان گفت عواملی در هم‌گرایی روابط دو کشور ایران و پاکستان دخیل هستند که اگر این عوامل تقویت شوند، باعث رونق و توسعه مناطق مرزی از نظر سیاسی و اقتصادی خواهد شد و دیگر ماکمتر شاهد ناامنی در نواحی مرزی خواهیم بود. امنیت در نواحی مرزی جنوب شرق کشور متأثر از روابط ایران و پاکستان است. همچنین ایران و پاکستان با برخورداری از پیوندهای جغرافیای سیاسی مانند دسترسی به بازارهای مصرف آسیای مرکزی و شبه‌قاره هند و اشتراکات جغرافیای سیاسی، جغرافیای فرهنگی و جغرافیای اقتصادی که با یکدیگر دارند، می‌توانند در صورت استفاده از این موقعیت‌ها، امنیت در محور شرق را بهتر تأمین کنند (کیانی و همکاران، ۱۳۹۸).
- ۵- گسست فضایی: جدابودن قطب‌های اصلی سیاسی- اقتصادی و جمعیتی دو کشور از لحاظ گسستگی عمیق فضاهای سرزمینی در اثر وجود بیابان‌ها، کویرها و قلمروهای کم تراکم جمعیتی که موجب کاهش سطح تعاملات کلان در اغلب بخش‌های اقتصادی و فرهنگی دو کشور شده است.
- ۶- عوامل فرهنگی رقابت‌های دیرینه قومی، ملی‌گرایانه و تلاش برای صدور ارزش‌های فرهنگی و گستراندن نظام ارزشی و حمایت از هم‌کیشان در کشور همسایه بخشی از این عملکرد است. گسترش دامنه نیروهای ایدئولوژیک در تعقیب مخالفان تا آن‌سوی مرز و کنترل ایدئولوژیک منطقه بخشی از نتایج رقابت‌های سیاسی - فرهنگی کشورهای همسایه به شمار می‌رود.
- ۷- تضادهای ایدئولوژیک: تأثیرپذیری کامل کشور پاکستان از متغیر مذهب (فرقه‌ها و هایت) و شکل‌گیری تضادهای عمیق ایدئولوژیک بین دو کشور، پتانسیل بالقوه‌ای را برای چالش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی فراهم نموده است.

۳- روش تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به روش توصیفی- تحلیلی انجام شده است و در گردآوری اطلاعات علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای، از پرسش‌نامه محقق‌ساخته با هشت سؤال نیز استفاده گردیده است. برای تهیه سؤالات ابتدا با استفاده از آرای چند نفر از صاحب‌نظران این حوزه و تجارب محقق و مبتنی بر ادبیات نظری و پیشینه تحقیق، پرسش‌هایی طرح و در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت. در ادامه و پس از تأیید ایشان پرسش‌نامه‌ها در اختیار جامعه آماری قرار گرفته و نتایج به‌دست آمده با استفاده از نرم‌افزارهای Excel و SPSS تحلیل استنباطی و توصیفی شد که نتایج آن در بخش‌های بعدی خواهد آمد.

الف) جامعه آماری تحقیق:

جامعه آماری این تحقیق ۱۰۳ نفر شامل مدیران نیروهای مسلح و اساتید دانشکده علوم و فنون فارابی و در حوزه جغرافیای سیاسی، دانشجویان مقطع دکتری و ارشد جغرافیا و ابستگان نظامی، کارشناسان حوزه

پاکستان در وزارت امور خارجه و کارشناسان و مدیران حوزه پاکستان در امورات نظامی و سیاسی که حداقل مدرک کارشناسی ارشد دارند، تشکیل شده است. روایی پرسش‌نامه از طریق صوری و تأیید چهار تن از استادان خبره و استادان صاحب‌نظر به‌صورت کیفی محاسبه شده است. همچنین، اعتبار پرسش‌نامه با استفاده از نرم‌افزار spss و ضریب آلفای کرونباخ (۰.۸۸) محاسبه گردید و روایی اسناد و مدارک با استفاده از مطالعات میدانی مورد تأیید انجام پذیرفته شده است. اطلاعات به‌دست آمده، پس از جمع‌آوری پرسش‌نامه از جامعه آماری توسط نرم‌افزار spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که نتیجه آن در جدول شماره یک، درج گردید.

ب) اعتبار سؤالات تحقیق:

جدول ۱: اعتبار پرسش‌نامه		
درصد	حجم	
100.0	۱	معتبر
۰۰	۰	موارد نادیده گرفته شده
100.0	۱۰۳	کل

جدول ۲: آماره‌های اعتبار	
تعداد سؤالات	آلفای کرونباخ
8	۰.۸۸۰

داده‌های جداول ۱ و ۲ به ترتیب نشان می‌دهند که تمام ۱۰۳ نفر مورد بررسی قرار گرفته و برای مجموع سؤالات هشت گانه «تأثیر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا» میزان آلفای محاسبه شده (۰.۸۸) حاکی از آن است که پرسش‌نامه از اعتبار بالایی برخوردار است.

جدول ۳: آماره‌های سؤالات هشت گانه مربوط به مرحله برنامه‌ریزی				
میزان آلفا در صورت حذف عامل	همبستگی اصلاح شده کل عامل	واریانس مقیاس در صورت حذف عامل	میانگین مقیاس در صورت حذف عامل	سؤالات
۰.۸۷۴	۰.۵۵۵	۲۳/۰۵۲	۲۹/۲۹۱۳	سؤال ۱
۰.۸۸۱	۰.۴۷۶	۲۴/۰۶۵	۲۹/۳۹۸۱	سؤال ۲

جدول ۳: آماره‌های سؤالات هشت‌گانه مربوط به مرحله برنامه‌ریزی				
سؤال ۳	۲۹/۳۸۸۳	۲۱/۳۱۸	۰.۷۵۱	۰.۸۵۵
سؤال ۴	۲۹/۵۹۲۲	۲۱/۲۸۳	۰.۶۷۹	۰.۸۶۲
سؤال ۵	۲۹/۹۳۲۰	۲۱/۸۰۹	۰.۶۰۲	۰.۸۷۰
سؤال ۶	۲۹/۴۰۷۸	۲۱/۴۴۰	۰.۶۹۴	۰.۸۶۰
سؤال ۷	۲۹/۳۳۹۸	۲۰/۹۷۲	۰.۶۹۱	۰.۸۶۱
سؤال ۸	۲۹/۲۷۱۸	۲۰/۹۲۵	۰.۷۰۶	۰.۸۵۹

داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد که میانگین واریانس سؤالات تقریباً نزدیک به هم بوده و میزان همبستگی اصلاح‌شده سؤالات هشت‌گانه مربوط به مرحله برنامه‌ریزی نیز تقریباً در یک دامنه قرار گرفته و ضرایب آلفای سؤالات نیز در حدود ۰.۸۸ است.

۲- تجزیه و تحلیل توصیفی و استنباطی سؤال پژوهش:

تحولات سیاسی کشور پاکستان تا چه میزان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا تأثیر دارد؟

الف) تجزیه و تحلیل توصیفی:

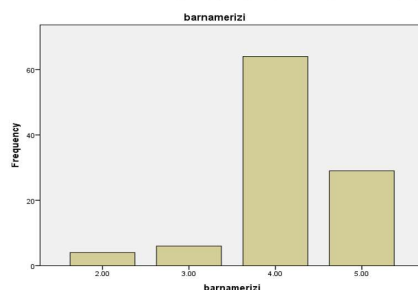
جدول ۴: شاخص‌های آماری سؤال پژوهش

موارد معتبر	103
حجم از دست رفته	0
میانگین	4.1456
خطای معیار میانگین	.06816
میان	4.0000
نم	4.00
انحراف معیار	.69180
واریانس	.479
چولگی	-.925
خطای معیار چولگی	.238
کشیدگی	1.930
خطای معیار کشیدگی	.472
دامنه	3.00
کمینه	2.00
بیشینه	5.00
مجموع	427.00

جدول ۵: توزیع فراوانی سؤالات مرحله برنامه‌ریزی

درصد جمع	درصد معتبر	درصد	فراوانی	ارزش
3.9	3.9	3.9	4	2.00
9.7	5.8	5.8	6	3.00
71.8	62.1	62.1	64	4.00
100.0	28.2	28.2	29	5.00
	100.0	100.0	103	کل

نمودار ۱: شاخص‌های آماری فرضیه پژوهش

نمودار ۱-۴. شاخص‌های آماری فرضیه پژوهش

داده‌های جدول (جدول شاخص‌های آماری) نشان می‌دهد که میانگین، میان و انحراف استاندارد توزیع تجمیع شده سؤالات هشت آنه مربوط به «تأثیر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا» به ترتیب ۴/۱۴، ۴/۶۹ و ۶۹ است. توزیع از کجی منفی بالنسبه زیادی برخوردار بوده و دونقطه اوج خود نسبت به توزیع نرمال دارای برآمدگی زیادی است. کمینه و بیشینه نمرات نیز بین ۳ تا ۵ در نوسان است. توزیع مربوط به فراوانی (جدول ۵) نیز نشان می‌دهد که ۹۰/۳ درصد پاسخ‌دهندگان در حد زیاد و خیلی زیاد نسبت به «تأثیرگذاری تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا» نظر مساعدی دارند. اطلاعات تصویری در نمودار ۱ نشان داده شده است.

ب) تجزیه و تحلیل استنباطی

جدول ۷: آماره‌های آزمون خی دو فرضیه تحقیق

ارزش خی دو	90.748a
درجه آزادی	3
سطح معنی‌داری	.000

a. 0 cells (0.0%) have expected frequencies less than 5. The minimum expected cell frequency is 25.8.

جدول ۶: فراوانی‌های مشاهده پاسخ‌ها

ارزش	فراوانی‌های مشاهده شده	فراوانی‌های مورد انتظار	باقی مانده
2.00	4	25.8	-21.8
3.00	6	25.8	-19.8
4.00	64	25.8	38.3
5.00	29	25.8	3.3
Total	103		

جدول ۶ فراوانی‌های مشاهده‌شده و مورد انتظار مربوط به «تأثر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا» را نشان می‌دهد. در همین راستا داده‌های جدول ۷ (آزمون خی دو) نیز حاکی از آن است که ارزش خی دوی مشاهده‌شده (۹۰/۷۴) با درجه آزادی (۳) از ارزش خی دوی بحرانی (۱۳/۲۸) در سطح $01/0 >$ بزرگ‌تر است، در نتیجه چنین استنباط می‌شود که درصد محاسبه‌شده برای «تأثیر تحولات سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا» با ۹۹ درصد اطمینان تأیید می‌شود. به عبارتی ۹۰/۳ درصد معتقدند که متغیرهای مطرح‌شده در سؤالات هشت‌گانه تحقیق در حد زیاد و خیلی زیاد تأثیر مثبت دارند.

در جدول ۸ به‌طور مشخصی سهم هر متغیر جداگانه ذکر شده است.

جدول ۸ میانگین‌های رتبه‌ای سؤالات تحقیق	
میانگین رتبه‌ای	
۵,۹۰	ساختار نظام سیاسی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا ایران دارد؟
۵,۰۱	احزاب و گروه‌های سیاسی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟
۴,۸۹	اقلیت‌های قومی و مذهبی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟
۴,۴۵	قاچاق کالا و مواد مخدر کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟

جدول ۸ میانگین‌های رتبه‌ای سؤالات تحقیق	
میانگین رتبه‌ای	
۴,۱۵	روابط دوجانبه خارجی کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟
۳/۱۹	تعداد کودتاهای کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟
۳,۰۳	وضعیت انتخابات کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟
۳,۰۱	وضعیت پناهندگان کشور پاکستان در مؤلفه عوامل سیاسی به چه میزان در سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا دارد؟

جدول ۹: آماره‌های آزمون فرید من	
۱۰۳	حجم
۷۷/۸۰۵	ارزش آماره
۷	درجه آزادی
۰۰۰۰	سطح معنی‌داری

داده‌های جداول ۸ و ۹ (۸) سؤال تجمیع شده مربوط به سؤال فرعی اول) نشان می‌دهد که از ۸ سؤال به ترتیب متغیرهای ۱ (با ارزش رتبه‌ای ۵/۹۰) و متغیر ۸ (با ارزش رتبه‌ای ۳/۰۱) به ترتیب از بیشترین و کمترین ارزش رتبه‌ای برخوردار هستند که این ارزش‌های رتبه‌ای با میزان آماره محاسبه شده (۷۷/۸۰) و درجه آزادی ۷ در سطح $P < ۰/۰۱$ معنی‌دار هستند. سایر ارزش‌های رتبه‌ای در جدول مشاهده می‌شود.

همان‌گونه که دیده می‌شود از نظر پاسخ‌دهندگان، تأثیر ساختار نظام سیاسی کشور پاکستان بر سیاست‌های دفاعی ج.ا.ا بیشتر از هر مؤلفه‌هاست و البته بافاصله کمی تأثیر احزاب و گروه‌های سیاسی پاکستان لحاظ شده است. بر این اساس می‌توان گفت این مؤلفه باید با دقت بیشتری تحت نظر قرار گرفته و پیگیری شوند.

در پایین‌ترین رتبه، وضعیت پناهندگان کشور پاکستان لحاظ شده که با توجه به تعداد کم این پناهندگان و گستره جغرافیایی پراکندگی آن‌ها، بدیهی به نظر می‌رسد.

یافته‌های تحقیق

الف) ساختار نظام سیاسی:

فضای حاکم بر پاکستان از لحاظ نظام سیاسی با توجه به وجود نظام فدرالی، دارای نگرش یکپارچه و یکسانی نیست و خطر تجزیه‌پذیری و اختلاف‌نظر و رقابت بین ایالت‌ها و هم‌چند با دولت مرکزی از شاخصه‌های مهم نظام سیاسی این کشور محسوب می‌گردد که از این بعد پاکستان قابل مقایسه با جمهوری اسلامی ایران نیست و از این حیث جمهوری اسلامی ایران دارای برتری قابل توجهی است. در بعد خارجی نیز به قدرت‌های جهانی و نظام سلطه وابسته هستند، این در حالی است که الگوی نظام حکومتی در ایران تک ساخت و بسیط است و نظام سیاسی آن از وحدت ساختاری و تشکیلاتی، وحدت انسانی و اجتماعی وحدت سرزمینی نیز برخوردار است. در نظام جمهوری اسلامی ایران، سازوکار و اهرم‌های لازم از نظر حقوقی برای ملت در جهت مشارکت و دخالت در تصمیم‌گیری‌ها و شرکت در سرنوشت کشور و انتخاب عالی‌ترین مقام حاکمیتی تا انتخاب شوراها در نظر گرفته شده است. لذا مردم کاملاً در امور کشور دخالت نموده و مسئولان کشور به صورت مستقیم یا غیرمستقیم با رأی مردم انتخاب می‌شوند. در نتیجه نظام مردم‌سالاری نهادینه شده و مجلس در حوزه قوانین و مقررات و نظارت بر امور به صورت مستقل عمل می‌کند. همچنین نهاد رهبری یکی از ارکان اصلی ساختار سیاسی کشور و قدرت در ایران محسوب می‌شود و برای درک ماهیت قدرت در نظام مبتنی بر ولایت فقیه، رهبری نقش کلیدی و اساسی دارا است. هم‌چنین می‌توان به نهادهایی از جمله شورای نگهبان، مجلس شورای اسلامی (قوه مقننه)، مجلس خبرگان، مجمع تشخیص مصلحت نظام، قوه قضائیه، شورای عالی امنیت ملی، هیئت دولت (قوه مجریه)، نهادهای انقلابی، (نیروهای مسلح)، صداوسیما، ستاد ائمه جمعه و... اشاره نمود که اصلی‌ترین کارگزاران قدرت در ساختار سیاسی کشور جمهوری اسلامی ایران هستند؛ بنابراین با توجه به موارد فوق، می‌توان چنین جمع‌بندی نمود که جمهوری اسلامی ایران نسبت به کشور پاکستان، از نظام سیاسی یکپارچه و مطلوب‌تری برخوردار بوده و از نظر توسعه سیاسی، اجتماعی در وضعیت مناسب‌تری قرار دارد.

ب) احزاب و گروه‌های سیاسی:

در کشور پاکستان احزاب متعددی با گرایش‌های مختلف مذهبی و سیاسی وجود دارند، اما خصلت‌های فرقه‌گرایانه در احزاب کوچک‌تر، بیشتر دیده می‌شود. طبق آمار رسمی در حال حاضر بیش از ۱۵۰ حزب سیاسی ملی و منطقه‌ای در پاکستان فعالیت می‌کنند که در میان آن‌ها حزب مردم پاکستان و مسلم لیگ و نیز ائتلاف احزاب مذهبی تحت عنوان مجلس متحده عمل، بیشترین نقش در تحولات سیاسی و ساختار قدرت ایفاء می‌د (فلاح زاده، ۱۳۸۵: ۵۳).

در ایران و با بررسی چهار دهه گذشته محیط اجتماعی و سیاسی جمهوری اسلامی ایران، درمی‌یابیم

که همواره حاکمیت سیاسی، اجرایی و قانون‌گذاری کشور در اختیار دو جریان عمده اصلی طرفدار انقلاب اسلامی ایران بوده است. دو جریان فکری داخل نظام به نوبت توانسته‌اند، اکثریت آراء مردم را در انتخابات متعدد و مختلف مجلس و ریاست جمهوری کسب نمایند و به ترتیب طی بحران‌های متوالی و گاه متناوب سکان اداری (و قانون‌گذاری) کشور را به دست گیرند. با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده کارکرد احزاب در ایران در راستای منافع کشور و تثبیت کشور بوده‌اند ولی در پاکستان احزاب به دنبال منافع دولت‌های بیگانه بوده‌اند بر این اساس وضعیت احزاب در ایران بهتر از پاکستان بوده است.

ب) اقلیت‌های قومی و مذهبی:

اقلیت‌های قومی و مذهبی گسترش فته در پیرامون مرزهای کشور پاکستان به‌ویژه پشتون‌ها و هم‌گرایی آن‌ها با کشورهای هم‌جوار و اگرایی آنان نسبت به حکومت مرکزی، از جمله چالش‌های عمده پیش‌روی پاکستان محسوب می‌شود، در ایران حدود ۲۲ قوم و گروه‌های قومی و خرده‌فرهنگ قابل تفکیک است. به دلیل استقرار این اقوام طی سالیان متمادی در کنار هم و تحولات فرهنگی و قومی رخ داده در طول زمان، به‌مرور هویت‌های ملی و سرزمینی بر هویت‌های قومی آن‌ها چیره گردیده است و از طرفی دین و مذهب به‌عنوان مهم‌ترین عامل انسجام و پیوند و منشأ هویت برای ملت ایران نیز تلقی می‌شود. هم‌چنین در جنوب شرق کشور، بلوچستان ایران و پاکستان در سه متغیر مذهب، زبان و قومیت با یکدیگر تجانس دارند و این سه متغیر به‌عنوان زیربنایی نیرومند، موجب شکل‌گیری الگوی و اگرایی و عدم کنش متقابل با بخش مرکزی ایران شده است. لذا یکی از مسائلی که بی‌تردید در رشد و غنای اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جنوب شرق کشور علاوه بر توانمندی‌های فراوان این منطقه مؤثر خواهد بود، بررسی و شناسایی دقیق تنگناها و مشکلات موجود است. بلوچستان به دلیل دارا بودن تفاوت‌های مذهبی و زبانی با ایران مرکزی، بیشتر در حصار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود باقی مانده است. مسائلی هم‌چون؛ نبود منابع آبی برای توسعه زیرساخت‌های منطقه، فقر منابع طبیعی، ضعف زیربنای لازم و پایین بودن شاخصه‌های توسعه، وجود فقر و محرومیت، مواد مخدر و حضور افغان‌ها، ضرورت تلاش بیشتر و سرعت بخشیدن به جریان توسعه، صرف‌نظر از مذهب و قومیت را طلب می‌نماید، زیرا موجب شکل‌گیری کانون‌های بحران در این منطقه خواهد شد. انزوای جغرافیایی در کنار سایر عوامل انسانی متمرکز کننده در این منطقه موجب شده است، بلوچ‌ها کم خود را در سرنوشت ملی شریک بدانند، بنابراین با توجه به موارد پیش فته و حسب توسعه‌یافتگی نسبی منطقه بلوچستان ایران نسبت به بلوچستان پاکستان، می‌توان نتیجه‌گیری نمود که با توجه به هم‌گرایی نسبی این منطقه با بخش مرکزی کشور، وضعیت اقلیت‌های قومی - مذهبی بلوچستان ایران و پاکستان تجانس نسبی بیشتری به ایران دارند. در نتیجه به‌طور نسبی وضعیت ایران نسبت به کشور پاکستان از لحاظ اقلیت‌های قومی - مذهبی مناسب‌تر هست.

ت) قاچاق کالا و مواد مخدر:

یکی از مشکلات اجتماعی پاکستان مسئله مواد مخدر است. پاکستان یکی از بزرگ‌ترین کشورهای تولیدکننده مواد مخدر در جهان محسوب می‌شود. مواد مخدر از این کشور به دیگر نقاط دنیا از طریق قاچاق منتقل می‌گردد. باندهای مواد مخدر که عموماً در مناطق مرزی افغانستان فعالیت دارند، از قدرت زیادی برخوردارند و تاکنون دولت پاکستان نتوانسته در برابر آن‌ها اقدام قاطعی صورت دهد. عمده تولید و قاچاق و ترانزیت مواد مخدر در ایالت بلوچستان پاکستان صورت می‌گیرد؛ از سوی دیگر، ایران به دلیل قرارگرفتن در مجاورت بزرگ‌ترین کانون تولید مواد افیونی و همچنین واقع‌شدن در مسیر ترانزیت نزدیک به یک‌دوم مواد تولیدی افغانستان و پاکستان، حساس‌ترین موقعیت جغرافیای سیاسی را در میان سایر کشورهای منطقه و حتی جهان دارا است. سرزمین ایران مناسب‌ترین و تقریباً آسان‌ترین و نزدیک‌ترین مسیر قاچاق مواد مخدر به مقصد کشورهای اروپایی است. طولانی بودن مرزهای شرقی ایران با کشورهای افغانستان و پاکستان وضع توپوگرافی خاص مرز شرقی از سمت ایران، کنترل مرز را در جلوگیری از ورود کاروان‌های قاچاق مواد مخدر با مشکل مواجه کرده است. محروم بودن استان‌های شرقی و نبود فرصت‌های شغلی مناسب و داشتن بیشترین همسایه (۱۵ کشور) و حاکم بودن مذهب تسنن در بخش اعظمی از استان سیستان و بلوچستان و بلامانع دانستن خریدوفروش مواد مخدر از سوی علما و بزرگان اهل تسنن، زمینه‌گرایش به قاچاق مواد مخدر نیز افزایش فته است. همچنین جوان بودن جمعیت کشور به‌عنوان یک عامل متغیر جغرافیای سیاسی بیشترین آسیب‌پذیری را در گرایش افراد به قاچاق و اعتیاد مواد مخدر از چالش‌های مأموریت مبارزه با این مواد افیونی است به‌طورکلی بحث قاچاق مواد مخدر به‌عنوان یک چالش اساسی برای دو کشور به‌ویژه برای ایران محسوب می‌شود.

ج) رابطه دوجانبه خارجی:

از بدو تأسیس پاکستان تاکنون، همیشه مناسبات ایران و پاکستان تحت تأثیر معادله‌ای قرار داشته است که هند در آن مهم‌ترین مفروض شناخته می‌شود. افغانستان نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های تعیین‌کننده مناسبات ایران و پاکستان بوده و خواهد بود. به نظر می‌رسد ایران همیشه بر سر دوراهی انتخاب پاکستان یا هند قرار داشته است و در مقابل پاکستان به دلیل همسایگی خود با هندوستان و مشکلاتی که با این کشور دارد، همواره برای همزیستی مسالمت‌آمیز با هر رژیمی در ایران تلاش نموده است. هرچند که در بسیاری موارد در باطن به‌ظاهر زیبای این همزیستی، خطرات بالقوه بسیاری را نیز برای منافع ملی ایران به وجود آورده است؛ بنابراین ایران برای پاکستان نوعی موازنه بسیار سنگین در قبال هندوستان است و تمامی رژیم‌های حاکم بر پاکستان، گرچه مطلع‌اند که به‌راحتی می‌توانند از مسئله بلوچستان ایران به نفع خود بهره‌برداری کنند؛ اما آگاهند که در آن صورت از موازنه حمایت ایران از این کشور در مقابل هند محروم خواهند شد.

از سوی دیگر مردم ایران و پاکستان از دین مشترکی برخوردارند و همین مسئله خود عنصر کلیدی در سیاست خارجی پاکستان در قبال ایران است. دولتمردان پاکستان معتقدند که ایران همسایه‌ای مهم و جغرافیای راهبردی است. این دو کشور در مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی مختلفی باهم همکاری دارند. لیکن به‌رغم همکاری در بسیاری موارد، ایران و پاکستان دیدگاه‌های متفاوتی درباره مسائلی هم‌چون؛ افغانستان، سلاح هسته‌ای و قاچاق مواد مخدر از آن کشور به ایران نیز دارند، یک نمونه از آن، رقابت بی بود که پاکستان در دهه ۱۹۹۰ با ایران در افغانستان پی‌گیری کرده است و نشان از آن دارد که ارتش این کشور در راستای خواست و منافع جغرافیای سیاسی و جغرافیای راهبردی آمریکا در منطقه حتی از اقدام علیه ایران روی گردان نیست، هرچند که سیاست‌مداران آن کشور از چنین رویارویی بخواهند جلوگیری کنند.

چ) کودتا:

نظامیان نقش عمده‌ای در تاریخ سیاسی پاکستان ایفا کرده و از زمان استقلال این کشور از هند، چهار ژنرال، صاحب بالاترین مقام سیاسی در پاکستان شده‌اند. سیاست پاکستان از زمان تأسیس تاکنون، بین دوران دیکتاتوری نظامی و دولت‌های دموکراتیک متغیر بوده است. اداره این کشور از زمان استقلال تا سال ۱۹۵۶ به‌صورت فرمانداری و تحت نظارت پادشاهی بریتانیا بود. در سال ۱۹۵۶ قانون اساسی این کشور وضع شد و پاکستان رسماً دولتی با جمهوری اس می نام گرفت؛ اولین کودتا توسط ایوب خان صورت گرفت؛ و مدت ده سال بر پاکستان حکومت کرد. بعدازآن ژنرال یحیی خان با کودتای و در فاصله بحران‌های ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۱ قدرت را در دست گرفت. در سومین کودتای تاریخ پاکستان در ژوئن سال ۱۹۷۹ توسط ژنرال ضیاءالحق که رئیس ستاد ارتش بود، صورت گرفت. دیکتاتور ژنرال محمد ضیاءالحق سومین رئیس‌جمهور نظامی پاکستان بود که احزاب سیاسی پاکستان را منحل و تمامی فعالیت‌های سیاسی را در این کشور ممنوع کرد. او به رواج شریعت اسلامی در این کشور دست زد. دوران رئیس‌جمهوری وی با ورود بی‌شمار اسلحه و مواد مخدر از افغانستان به پاکستان همراه بود. سرانجام چهارمین کودتا در سال ۱۹۹۹ با کودتای نظامی ژنرال پرویز مشرف، بار دیگر دولتی نظامی در پاکستان بر سرکار آمد؛ و در. در ژانویه سال ۲۰۱۹ دیوان عالی پاکستان دستور دستگیری راجا پرویز مشرف، نخست‌وزیر پاکستان را به اتهام فساد سیاسی در زمان دوران وزارت در سال ۲۰۱۰ صادر کرد.

در طول عمر نه‌چندان زیادی که از انقلاب و استقرار جمهوری اسلامی گذشته است، توطئه‌های متعددی از سوی دشمنان خارجی و عوامل داخلی آن‌ها برنامه‌ریزی شده که مهم‌ترین و خطرناک‌ترین آن‌ها را می‌توان به کودتای ۲۱ بهمن ۵۷ آمریکایی‌ها، واقعه صحرای طبس، کودتای نوژه، جنگ تحمیلی ۸ ساله، اشاره نمود از طرفی، اگرچه ماهیت جنگ با کودتا متفاوت است، اما بدون شک، بزرگ‌ترین مقابله سخت و جدی دشمنان با جمهوری اس می، تحمیل جد ۸ ساله صدام علیه ایران بود. جنگی که در دومین

سال عمر انقلاب، علیه انقلاب به وجود آمد و بخش زیادی از انرژی و توان ملت انقلابی را گرفت و خسارت‌های حاصل از آن، سال‌ها کشور را از پیشرفت بازداشت. با توجه به ماهیت حکومت در پاکستان و تجربیات کودتاهای متعدد وضعیت ایران از ثبات بهتری برخوردار بوده به‌طوری که به جهت تقسیم قدرت در کشور و همچنین مدیریت نیروهای نظامی، در ایران بعید به نظر می‌رسد که کودتای انجام پذیرد.

۵- نتیجه‌گیری

درک منطق پاکستان در برخورد با همسایگان نیاز به فهم تاریخی تحولاتی که پاکستان از زمان استقلال خود (۱۹۴۷) از هند تاکنون از سرگذرانده و پاکستان طی همین شش دهه که از استقلالش می‌گذرد حوادث زیادی را به خود دید: بحران کشمیر، استقلال از بنگلادش، مشکلات حل‌نشده مرزی با افغانستان، کودتاهای متعدد ژنرال‌ها، جنگ شوروی با افغانستان، مشکلات فرقه‌ای و قومی، اقتصاد ورشکسته، ضعف در نهادهای دموکراسی، وجود احزاب و گروه‌های تندرو، قاچاق کالا و مواد مخدر و غیره گویای پیچیدگی‌هایی است که درک آن بدون مطالعه تحولات شش دهه پاکستان دشوار است؛ همان‌گونه که این کشور با مشکلات بیرونی در برخورد با همسایگان نیز دچار سردرگمی است. توسل به سیاست‌های نامعقول نظیر، حمایت از گروه‌های تروریستی در برخورد با همسایگان، بخشی از راهبرد چالش‌برانگیز این کشور است که پاکستان را در مواضع کاملاً تنش‌ی و نماینده ارباب و رادیکالیسم معرفی می‌کند. ایران نمی‌تواند نسبت به مسائل پاکستان بی‌تفاوت باشد؛ چراکه با پاکستان همسایه است. این کشور از یک طرف دارای توانمندی‌های تهدیدی است نظیر: تجهیز به سلاح‌های کشتار جمعی (اتمی) گروه‌های متعدد ضد شیعی، جمعیت حدود ۲۵۰ میلیونی) به‌مثابه فرصت و تهدید (، تنش‌های قومی، ناملازمات مرزی و غیره. و از طرفی دیگر دو کشور دارای زمینه‌های فراوانی برای برقراری روابط هم‌گرایانه دارند. وجود عقبه‌های قومی و فرهنگی، عضویت در گروه‌بندی‌های اقتصادی و سیاسی) اکو، شانگهای، اجلاس کشورهای اسلامی (، هم‌افزایی در مسائل انرژی و... مواردی‌اند که دو کشور باید بر آن‌ها تمرکز بیشتری داشته باشند.

جمهوری اسلامی پاکستان با حدود ۲۵۰ میلیون نفر جمعیت از جمله کشورهای مهم جنوب آسیا و از همسایگان مهم ایران محسوب می‌شود. روابط ایران و پاکستان گاهی به مو رسیده اما پاره نشده است. تمرکز دو کشور بر بهبود روابط بوده است اگرچه در برخی از مسائل همچون به شهادت رسیدن دیپلمات‌های ایرانی در مزار شریف و با ترور دیپلمات‌های ایرانی در پاکستان روابط دو کشور سرد گردید؛ اما همواره دو دولت به دنبال هم‌زیستی مسالمت‌آمیز بوده‌اند.

حمایت همه نبه کشورهای غربی از گروه‌های تجزیه‌طلب و تروریستی برای ناامن جلوه دادن ایران از

موضوع‌هایی است که روابط ایران و پاکستان را با چالش مواجه کرده است. این حمایت‌ها افزون بر کمک‌های اقتصادی، شامل تبلیغات رسانه‌ای نیز می‌شود. در این زمینه می‌توان به کمک‌های آمریکا به گروه ستیزه‌جوی جندالشیطان اشاره کرد. رژیم غاصب صهیونیستی نیز باعث گسل‌های مذهبی در این ناحیه از کشور و دامن‌زدن به اختلافات مذهبی شده است که باهدف ناامن سازی مناطق شرقی ایران انجام شده است.

جمهوری اسلامی پاکستان به لحاظ مسائل مالی و پیوندهای مذهبی به‌عنوان یک کشور اهل سنت رابطه بسیار نزدیکی با عربستان سعودی دارد. میزان زیادی از نیروی کار پاکستان در داخل عربستان و بقیه کشورهای کناره خلیج‌فارس حضور دارند و سالانه چندین میلیارد دلار از این منطقه به پاکستان انتقال داده می‌شود که موضوعی حیاتی برای پاکستان است. نفوذ معنوی انقلاب ایران در پاکستان، باعث شد که پاکستان نیز به تحریک اقلیت سنی ایران در مرزهای شرقی پردازد، تا جایی که در درگیری‌های اخیر گروه جندالشیطان با تأثیر از مدارس مذهبی پاکستان در خاک ایران دست به عملیات تروریستی می‌زنند و به خاک پاکستان متواری می‌شوند و پاکستان نیز تا حد امکان از آنان به‌عنوان برگ برنده در بازی بین روابط ایران و عربستان استفاده می‌کند.

در شکل‌گیری مسائل امنیتی در استان سیستان و بلوچستان، گسست‌هایی وجود دارد که یکی از این گسست‌ها مؤلفه‌های هویتی، یعنی قومیت، مذهب و زبان است. این مؤلفه‌ها بنا به دلایل مشخص، بلوچ‌ها را در مرتبه واگرایی با حکومت مرکزی ایران و هم‌گرایی با پاکستان قراردادند. برای پایداری در منطقه و استحکام در روابط دوجانبه لازم است که هر دو طرف اقدامات بنیادین از طریق تحکیم رابطه با تقویت پیوندهای موجود در زمینه‌های اقتصادی، نظامی، حقوقی، سیاسی و فرهنگی انجام دهند.

ایران و پاکستان دارای پتانسیل هم‌گرایی در زمینه‌های متعدد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و امنیتی هستند. عضویت در سازمان اقتصادی آکو، عضویت در سازمان همکاری کشورهای اسلامی و عضویت در سازمان اقتصادی، امنیتی و سیاسی شانگهای بخشی از دارایی‌های مشترک دو کشور ایران و پاکستان در رسیدن به هم‌گرایی است؛ البته تا رسیدن به هم‌گرایی کامل و یک منطق هم‌گرایی واقعی میان دو کشور هنوز زمان زیادی باقی مانده؛ ولی دور از دسترس نیست.

مناسبات ایران و پاکستان بر اساس مسائل دوجانبه، شرایط منطقه‌ای و جهت‌گیری‌های بین‌المللی آنها شکل می‌گیرد. در این وضعیت دو موضوع از اهمیت زیادی در روابط آنها برخوردار است. موضوع اول مربوط به مسائل مرزی، فعالیت گروه‌های تروریستی و قاچاق مواد مخدر از مرزهای مشترک است. درحالی که ایران انتظار دارد پاکستان با جدیت بیشتری با گروه‌های تروریستی در این منطقه برخورد کند، از نظر اسلام‌آباد مرزهای ایران اولویت اصلی را ندارد؛ چون دغدغه اصلی رهبران این کشور مرزهای

افغانستان و منطقه کشمیر است. عدم پابندی دولت پاکستان در مبارزه با فعالیت‌هایی که گروه‌های افراطی همچون طالبان و القاعده، درزمینه قاچاق و ترانزیت مواد مخدر دارند، تهدیدهای قابل توجهی را متوجه امنیت افراد نظامی و عموم مردم ایران کرده است. بی‌توجهی‌های دولت پاکستان به مسئله تأمین امنیت مرزهای مشترک با ایران موجب رفت‌وآمد تروریست‌ها در مناطق مرزی شرقی و ناامنی گسترده این مرز برای ایران گردیده است.

موضوع دوم به بحث تنش میان ایران و عربستان مربوط می‌شود. پاکستان تقریباً همیشه مایل بوده است اگر بتواند برای کاهش تنش مذکور، میان دو کشور میانجیگری کند.

ظرفیت‌های نظامی و امنیتی

تاکنون روابط نظامی مناسبی بین ایران و پاکستان برقرار بوده است (ازجمله حمایت ایران از موضع پاکستان در جنگ با هندوستان، فروش برخی سلاح‌ها به ایران و سفرهای مقامات نظامی دو کشور همچون ژنرال پرویز مشرف در سال ۲۰۰۰، ژنرال راحیل شریف در سال ۲۰۱۶ و ژنرال «قمر جای باجوہ» ریاست ستاد ارتش پاکستان در سال ۲۰۱۷). شخصیت‌های نظامی دیگر ازجمله محمود عباسی (فرمانده نیروی دریایی)، زیر محمد حیات (رئیس ستاد مشترک ارتش)، یا ژنرال طلعت مسعود نقش مهمی در معادلات سیاسی، اقتصادی و نظامی این کشور دارند. تلاش برای ایجاد ارتباطات گسترده‌تر از طریق رسمی و برقرار کانال‌های ارتباطی محرمانه با اعضای ارتش و سازمان اطلاعات ارتش پاکستان می‌تواند نقش مؤثری در همکاری‌های امنیتی داشته باشد.

تروریسم را می‌توان ازجمله چالش‌های اصلی ایران و پاکستان دانست. گرچه نهادهای امنیتی و نظامی پاکستان در مواردی از این مسئله استفاده ابزاری می‌کنند؛ اما می‌توان همکاری‌های معطوف به مقابله با تروریسم، به‌ویژه در رابطه با گروه‌های دشمن ایران را افزایش داد. برگزاری رزمایش‌ها و اجرای برنامه‌های مشترک جهت گشت‌زنی و تأمین امنیت مرزها نیز می‌تواند در دستورکار باشد. پاکستان ساختار اطلاعاتی و امنیتی بسیار پیچیده‌ای متشکل از ۱۶ نهاد مهم دارد که قابلیت همکاری با نهادهای امنیتی و اطلاعاتی ایران همچون وزارت اطلاعات، اطلاعات سپاه، حفاظت اطلاعات سپاه و ارتش را دارند.

از طرفی این کشور بیش از سایر همسایه‌ها (کشورهای حوزه خلیج فارس، آذربایجان، روسیه، ترکیه، عراق و...). قادر به برقراری روابط؛ حتی در سطح راهبردی، امنیتی و دفاعی با جمهوری اسلامی ایران است. به‌زعم تصورات اشتباه نه دولت و نه ملت پاکستان خواهان تنش با ایران نیستند. پیشینه فرهنگی و درهم‌تنیدگی‌های تاریخی مردمان ایران و پاکستان و ماهیت ضد استعماری سرزمین پاکستان (که در ۱۹۴۷ از هند منفک شد)، در میان بیشتر کشورها، ملت پاکستان بیشترین آراء مثبت را نسبت به سایر کشورها در رابطه با ایران دارند. این مهم در مورد دولت پاکستان هم چندان دور از ذهن نیست، از

طرفی دولت پاکستان در هیچ طرح ضد ایرانی (مسئله تحریم‌ها، مسائل هسته‌ای، مسائل منطقه‌ای و...) برخلاف بسیاری از دوستان ایران (به‌عنوان مثال مواضع متعدد خاکستری روسیه و چین در برنامه هسته‌ای ایران، یا تحریم‌های چین، باوجود این‌که اولین شریک تجاری ماست)، شرکت ننموده و همواره ایران را همسایه مطمئن خود می‌داند. بر این اساس سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با کشور پاکستان بر اصل بازدارندگی همه‌جانبه، متعارف و تلفیقی دفاع محور است که از طریق تقویت بسیج مستضعفین، ایجاد خودکفایی، توسعه توان موشکی، دفاع سایبری و پدافند غیرعامل تحقق می‌یابد. همچنین وجه تمایز و روح حاکم بر سیاست دفاعی ج.ا.ایران، تأکید بر تعمیق مؤلفه‌های برآمده از انقلاب اسلامی همچون ایمان، معنویت و پایداری است.

پیشنهادهای:

نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که روابط ایران و پاکستان دارای فرصت‌هایی است که این فرصت‌ها به نسبت سایر همسایگان ج.ا.ا. از دسترسی بهتری برخوردار است.

- ارتقای روابط امنیتی دو کشور در حوزه تروریسم و گروهک‌های ستیزه‌جو می‌تواند در کاهش هزینه‌های دفاعی - امنیتی کشور مؤثر باشد.
- همچنین همان‌طور که گفته شد یکی از دلایل گرایش بومیان دو طرف مرز به گروه‌های ستیزه‌جو در کنار آن قاچاق کالا، وضعیت ضعیف اقتصادی منطقه است. ریزنی و همکاری دو کشور می‌تواند با گشایش مناطق آزاد و یا بازارچه‌های مرزی و در ادامه توجه به منطقه اقتصادی مکران برای ج.ا.ا، بر این معضل چیره شده و هم‌افزایی ناشی از آن امنیت پایداتری را برای کشور و نیروهای دفاعی به دست آورد.
- ایجاد دالان سراسری شمال جنوب (هلسینکی) می‌تواند با افزایش اشتغال مناسب و پایدار، باعث بهبودی وضعیت معیشتی و دور شدن مردم از کانون‌های تهدیدزا شود که به‌نوبه خود کاهش هزینه‌های امنیتی را در پی خواهد داشت.
- پیگیری اجرای خط لوله صلح (ایران-پاکستان-هند) باید در اولویت روابط اقتصادی قرار گیرد. این امر باعث گره خوردن منافع سه کشور و به‌ویژه روابط پاکستان و هند خواهد بود. یکی از مؤلفه‌های درک تهدید پاکستان؛ موازنه قوا و پیشینه تاریخی منازعات با هندوستان است که با اجرای این طرح می‌توان تا حدودی آستانه تحریک آن دو کشور را افزایش داده و در نتیجه موضوع دیگر، ذهنیت‌های امنیتی پاکستان (مبنی بر مقابله به‌مثل ایران در حوزه فعالیت گروه‌های ستیزه‌جو در خاک پاکستان) کم‌رنگ خواهد شد.

منابع:

- احتشامی، انوشیروان (۱۳۸۵) «گذر از بحران جانشینی، ترجمه» زهره پوستین‌چی و ابراهیم متقی، تهران: نشر قومس.
- احمدی، حمید و بیدالله خانی، آرش (۱۳۹۱) «طالبان پاکستان: علل پیدایش، ماهیت و چالش‌های امنیتی»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۲، شماره ۱
- ارشاد منش، یاسر؛ شهابی، روح‌الله؛ جلال پور، شیوا؛ یوسفی، بهرام «مذاقه و ارسای نقش پاکستان در تأمین امنیت ملی ایران» (ISC) علوم سیاسی، نشریه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، زمستان ۱۴۰۰ - شماره ۱۶ صفحات: از ۸۹۱ تا ۹۰۸
- اسلامی، علی‌رضا (۱۳۹۶) «قومیت و ابعاد آن در ایران» قم، پژوهشکده باقرالعلوم
- اطاعت، جواد و احمدی، ابراهیم. (۱۳۹۴) «تحلیل جغرافیای سیاسی روابط پاکستان و همسایگان: تنش‌ها و تهدیدها»، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، دوره ۷، شماره ۲۴
- افتخاری، اصغر (۱۳۷۷) «ظرفیت طبیعی امنیت» فصلنامه مطالعات راهبردی، پیش‌شماره، دوم
- امامی، حسام‌الدین، افغانستان و ظهور طالبان، تهران، انتشارات شاب، ۱۳۹۷ چاپ دوم
- اویسی کهخا، ابوالقاسم و رهدار، احمد و کهرازه، یاسر «واکاوی جغرافیای سیاسی روابط پاکستان و ایران: با تأکید بر تهدیدات» (B) ز ۱۴۰۰ - شماره ۴۸ علوم سیاسی، نشریه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، صفحات: از ۱۶۳ تا ۱۸۴
- بیگدلی، علی (۱۳۹۰) «خطر وقوع کودتا در پاکستان» روزنامه اعتماد، شماره ۲۲۱۶
- بیلیس، جان و همکاران (۱۳۸۳)، «استراتژی در جهان معاصر مقدمه‌ای بر مطالعات استراتژیک»، مترجم، احمد خیبری،
- پور مهرانی، مهران، (۱۳۸۹)، «چالش‌های جغرافیای سیاسی ایران در مرزهای پیرامونی» نشر نوآور، تهران
- قیصری، نورالله (۱۳۹۵) «سیاست دفاعی نظام ج.ا.ا» فصلنامه رهیافت، شماره ۳۷
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۲) «جغرافیای سیاسی ایران»، تهران، انتشارات سمت
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۹۵) «اصول و مفاهیم جغرافیای سیاسی»، چاپ اول، مشهد: انتشارات پاپلی
- حافظ‌نیا، محمدرضا، کاویانی راد، مراد. (۱۳۹۷) «فلسفه جغرافیای سیاسی»، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- حیدری، عباس (۱۳۹۵) «نقش جمهور در ساختار سیاسی ج.ا.ا مبتنی بر دیدگاه امام (ره) و قانون اساسی» سیاست متعالیه، تهران
- زیاکلام، صادق (۱۳۹۳) «احزاب سیاسی و نقش آن در توسعه سیاسی» فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۲۹
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، (۱۳۸۷)، «پاکستان»، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران

- صفوی، سید یحیی (۱۳۸۱) «مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران»، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، جلد اول، تهران.
- صراف یزدی، غلام‌رضا (۱۳۹۰) «ساختار قدرت در پاکستان و علل ناپایداری آن» فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۱۶
- عبدالله زاده، احمد، عیوضی، محمدرضا (۱۳۸۶) «ارائه ارزیابی امنیتی الگوی حزبی مناسب برای ج.ا.ا»، تهران، ماهنامه نگارش راهبردی، سال هشتم، شماره ۸۱
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۸)، جغرافیای سیاسی در قرن بیست و یکم، انتشارات سمت، تهران، چاپ اول، ص
- عزتی، عزت‌الله... و یزدان پناه درو، کیومرث (۱۳۸۶) «تحلیلی بر جغرافیای سیاسی پیمان اقتصادی- امنیتی شانگهای با تأکید بر چشم‌انداز عضویت ایران در این سازمان، فصلنامه بین‌المللی جغرافیای سیاسی، سال سوم، شماره سوم،
- عظیمی، رضا (۱۳۸۶) «تأثیر جغرافیای سیاسی کشور پاکستان بر راهبردهای دفاعی ایران» تهران، دانشگاه دفاع عالی ملی
- غلام‌نیا، هادی و همکاران «چشم‌اندازی بر راهبردی شدن مناسبات جمهوری اسلامی ایران و پاکستان»، فصلنامه راهبرد، سال ۳۰، شماره ۴، پیاپی ۱۰۱، اسفند ۱۴۰۰، صص ۷۶۱-۷
- غنچی، علی (۱۳۸۴) «جغرافیای سیاسی مواد مخدر با تأکید بر تولید، ترانزیت و مصرف»، انتشارات دافوس سپاه، تهران
- فلاح زاده، محمدهادی (۱۳۸۵) «آشنایی با کشورهای اسلامی «پاکستان»»، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران
- کریمی پور، یدالله (۱۳۷۹) مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان (منابع تنش و تهدید)، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی
- کیانی، جواد و بنی‌مسنی و محمد و رشید حفظ آباد، موسی «بررسی عوامل هم‌گرایی در روابط ایران و پاکستان و تأثیر آن بر امنیت نواحی مرزی» فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال نهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۸، صص ۵۳ تا ۷۸
- محمدی، حمیدرضا و احمدی، ابراهیم. (۱۳۹۴) «جغرافیای سیاسی ایران و پاکستان زمینه‌های هم‌گرایی و اگرایی منطقه‌ای»، تهران: نشر انتخاب
- محمدی، حمیدرضا و احمدی، ابراهیم، «تبیین مدل جغرافیای سیاسی روابط ایران و پاکستان»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره چهل و نهم، شماره ۲، صص ۳۲۳-۳۰۷،
- محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۵) «تحلیل دوسطحی از جغرافیای سیاسی واگرایی روابط ایران و پاکستان» پژوهش‌های راهبردی، سال پنجم، شماره ۱۹
- محمدی، حمیدرضا و غنچی، محمد (۱۳۸۵) «چالش‌های جغرافیای سیاسی مواد مخدر در جنوب غرب آسیا (با تأکید بر ایران، پاکستان و افغانستان)»، فصلنامه جغرافیای سیاسی، سال دوم، شماره اول،
- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۷۹) «ایده‌های جغرافیای سیاسی واقعیت‌های ایرانی»، تهران، نشر نی
- معدنی جواد (۱۳۹۵)، ظرفیت‌های راهبردی جنوب شرق ایران، همایش جغرافیای سیاسی جنوب شرق ایران

- موسوی، محمدرضا، فنودال‌های درجه‌دار، سایت باشگاه اندیشه، قابل دسترسی در

www.andisheh.com/politics/article/13952, April-17-2017

www.Cffr.Org/publication/14926, March-12-2018

- مویر، ریچارد (۱۶۷۴) «درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی» ترجمه دره میرحیدر با همکاری یحیی صفوی،

- نظیف کار، غزاله و نوروزی، حسین (۱۳۹۴) "برآورد راهبردی پاکستان"، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات

بین‌المللی ابرار معاصر، تهران

- واعظی، محمود (۱۳۸۵) «تحولات سازمان شانگهای و عضویت ایران، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز»،

شماره ۵۳،

- واعظی، محمود (۱۳۹۰) «ایران و تهدیدات ناشی از بی‌ثباتی در افغانستان و پاکستان»، مجله کانون‌های بحران در

آسیا، مرکز تحقیقات استراتژیک

<http://www.rajanews.com/news/234126>

- باقوتی، ویدا گزارش تحلیلی «آینده نظم سیاسی در پاکستان و تأثیر آن بر روابط با ایران» نشریه دیده‌بان امنیت ملی،

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۱ شماره ۱۲۰ و- ص ۱۲۵ تا ۱۳۴